

Anmeldelser

Udtaleordbog. Af Peter Molbæk Hansen. Gyldendal, 1990. 761 s. 250 kr. indb.

Igennem en årrække er savnet af en dansk udtaleordbog blevet stedse mere føleligt. Men nu er der sket store ting: der er udkommet én udtaleordbog; og når Danske Studier 1991 når frem til læseren, er der udkommet hele to, idet den store udtaleordbog, som Lars Brink og Jørn Lund og andre gode mennesker har arbejdet på lige siden 1972, da allerede vil have været i handelen i flere måneder.

Her skal det dreje sig om Peter Molbæk Hansens værk, der indgår i serien Gyldendals røde Ordbøger, og som på bindet er udstyret med en anden titel end på titelbladet, nemlig *Dansk udtale* (hvad skulle der egentlig være galt med at kalde den *Dansk udtaleordbog* begge steder?). Om denne ordbog (herefter forkortet: DU), den første større specialordbog over dansk udtale nogen sinde, oplyses det i forordet, at den er blevet til »ved brug af et eksisterende, men til formålet tilpasset og udvidet edb-programmel, som indgår som en af hovedkomponenterne i et automatisk dansk tekst-til-tale-system« (s. 6); med andre ord: dette digre værk er fremkommet som biprodukt af et større projekt, i grunden en pudsig tanke.

Forordet giver god besked om arbejdets mål og målgruppe. Målet har (med forfatterens egne fremhævelser) været »at tilvejebringe en *lettilgængelig, tids-svarende, dækkende*, og naturligvis først og fremmest *fonetisk forsvarlig* samling af lydskriftangivelser af *danske ordformers rigsmålsudtale*«; og målgruppen er »såvel danskere som udlændinge der gerne vil orientere sig om udtalen af danske enkeltord i deres forskellige former« (s. 5).

Mindre tydeligt bliver forordet, når det gælder at afklare, om bogens sigte er deskriptivt eller normativt. Det er ingen af delene, hævder Peter Molbæk Hansen (herefter: PMH), ikke deskriptivt i den forstand, at alle mulige hørte udtaler er medtaget, og ikke normativt i den forstand, at ordbogens angivelser prætenderer at repræsentere de »korrekte« udtaler og kun disse. »Snarere« – et symptomatisk vagt ord – ønsker forfatteren lydskriftangivelserne opfattet som vejledende i den forstand, at de tilstræber at repræsentere udtaler, som rigsmålstalende vil nikke genkendende til som forholdsvis neutrale (s. 6). Denne definitoriske undvigemanøvre vil næppe tilfredsstille ordbogens bruger; han kan ikke tænkes i tvivlstilfælde at ville slå sig til tåls med vejledende oplysninger om det forholdsvis neutrale, men vil føle det som sin ret at få at vide, hvad der er det rigtige; og det kan man ikke godt fortænke ham i.

Efter forordet følger en lille forkortelsesliste, en lydskrifttavle, der også er trykt på permernes indersider, og en 10 s. stor redegørelse for DU's principper og dens brug.

Af denne redegørelse fremgår det bl.a., at bogen rummer godt 41.000 opslagsord, og at PMH ved udvælgelsen af disse har »skelet stærkt« til Retskrivningsordbogen 1986 (herefter: RO), således at forstå, at der i DU ikke forekommer ret mange opslagsord, der ikke også findes i RO, men langtfra således, at RO's materiale overtages rub og stub; der er sket en kraftig reduktion i forholdet til RO, idet der er skåret stærkt ned på mængden af sammensætninger.

De sammensætninger, der i særlig grad er blevet ramt af nedskæringer, er – naturligt nok – de sammensatte substantiver, hvis udtale forholdsvis let kan udledes af de enkelte sammensætningsleds udtale. Om de ændringer, et ord undergår som førsteled i sådanne sammensætninger, er der givet oplysning på alfabetisk plads, og de trykforhold, der karakteriserer sammensatte substantiver, er beskrevet i indledningen s. 13-14 (kort og på sin vis godt, men måske ikke helt let tilgængeligt for ikke-fagfolk). Sammensætninger, der ikke er substantiver, er medtaget i ret stort omfang, og sammensatte substantiver, der opfører sig utraditionelt, som f.eks. *trykseksten* og *rødgrød*, eller hvis led ikke (alle) kan findes på alfabetisk plads, er også medtaget.

I hovedsagen er PMH's holdning til sammensætningerne fornuftig nok. Det er ikke nogen tungtvejende indvending mod den, at den nu og da kan få lidt ejendommelige konsekvenser, som f.eks. når *træsko* udelades, fordi udtalen kan udledes af artiklerne *træ* og *sko*, mens *træskomager* (i lighed med andre ord på *-mager*) behandles fyldigt, fordi ordets sidste led, *mager*, ikke forekommer som selvstændigt ord; et hvilket som helst princip vil vise sig at være forbundet med visse ulemper. Undertiden bliver forfatterens samvittighedsfuldhed – mindre elskværdigt sagt: konsekvensmageri – dog for meget af det gode. Det er da rigtigt, at *lordseglbevarer* som førsteled i sammensætninger kan miste stødet på næstsidste stavelse, og at *sålskåner* i samme situation mister bitykket på anden stavelse, hvorfor de begge falder ind under reglerne for medtagelse af formen som førsteled i sammensætninger; men man kunne godt have klaret sig igennem tilværelsen, selv om de pågældende artikler skulle have fortiet dette forhold.

Derimod ville man måske gerne have haft et andet forhold trukket lidt bedre frem i lyset, idet en temmelig vigtig oplysning er anbragt uden for den sammenhæng, hvor den hører hjemme (eller i al fald også hører hjemme): først under behandlingen af bøjningsformer s. 15-17 får man at vide, at der ikke gives oplysning om et ords form som førsteled i sammensætninger, hvis det i denne funktion har en udtale, der i ét og alt falder sammen med opslagsordets; at enstavede førsteled beholder deres stød (og altså for så vidt opfører sig afvigende) i tilfælde som *chefskifte*, *golfkølle*, *sløjdsal*; *øsamfund* og *åløb*, angives altså alene ved tavshed, og det er absolut forsvarligt, men instruksen kunne have været klarere.

De sammensætninger, der ikke er substantiver, skulle efter programmet være medtaget i ret stort omfang, og det er de da også, men udvælgelsen af dem synes foretaget efter noget uklare principper. Hvorfor PMH f.eks. i en lang serie, der både rummer det sammensatte verbum og det dertil svarende afledte substantiv (*afhaspe*, *afhaspning*; *afhente*, *afhentning*; *afhjæmle*, *afhjæmning* – osv. osv.), springer over *afhjælpe*, men godt nok medtager *afhjælpning*, er ikke

let at forstå. Og når han medtager *brødefuld*, *følelsesfuld* og *gådefuld* og derudover bl.a. *hade-*, *håbe-*, *smag-*, *sorg-*, *stil-*, *svige-* og *åndfuld*, men ikke *lunefuld*, forekommer han ærlig talt lige netop – *lunefuld*.

Med hensyn til udvalget af ord i øvrigt er den ejendommeligste, helt uforklarlige særegenhed, at ugedagenes navne ikke er medtaget. Ejendommeligt er det unægtelig også, at en række betegnelser for mål og vægt kun findes under deres forkortelse: hvis man vil vide, hvordan *centi-*, *deci-*, *hekto-* og *milliliter* udtales, må man slå op under *cl*, *dl*, *hl* og *ml*, og det samme gælder mange andre (f.eks. *cg*, *cm*, *dg*, *dm*, *hg*, *km*, *mb*, *mg*, *mm*). Det gælder dog ikke alle: *gram*, *kilo*, *liter*, *meter* og *ton* findes både under den fuldstændige staveform og under forkortelsen, men hvis man af den grund synes, at man begynder at ane et system, bliver man lettere rystet ved at se, at *hektar* behandles på samme måde. Hvis forkortelsen rummer eller består af et stort bogstav (*A*, *dB*, *Hz*, *J*, *kW*, *MHz*, *V*, *W*), synes der ikke at være nogen slinger i valsen: så angives udtalen under såvel forkortelsen som den fuldstændige staveform, og det er da rimeligt nok, men hvorfor skal de først omtalte ikke have lige så pæn behandling? Let at finde ud af er det sandelig ikke. Monstro der delvis skulle være tale om programmeringsfejl?

Som nævnt forekommer der i DU ikke ret mange opslagsord, der ikke findes i RO. Et enkelt mere iøjnefaldende er noteret i forbifarten: ved siden af sprogklassebetegnelsen *ugrisk*, som også findes i RO, anføres homografen *ugrisk*, 'ikke grisk', som ikke findes i RO (og for den sags skyld heller ikke ret mange andre steder), måske halvvejs ment som en vittighed, i så fald ikke uvelkommen, men jo heller ikke strengt nødvendig.

Af bøjningsformer medtages en sand overdådighed. Ganske vist hedder det på s. 16, at bøjede former som hovedregel er udeladt, »hvis lydskriften af dem blot er en sammenkædning af lydskriften af opslagsordet med lydskriften af en lydligt konstant endelse, eller hvis de i alle lydligt relevante henseender opfører sig parallelt med en medtaget bøjningsform«; men de her fastlagte begrænsninger bruges kun til at frasortere genitiv og passiv på *-s*, præsens participium af verber på konsonant og bestemt form pluralis på *-ne* af substantiver, der kun har én ubestemt form i pluralis. De kunne, til gavn for overblikket, have været tilløbet i langt flere typetilfælde, hvor bøjningen er regelmæssig og bøjningsformen altså kun afviger fra opslagsordet ved endelsen (og evt. – som imperativ – ved det stød, der tilkommer ordtypen).

Navnlig måtte det være muligt at spare på kræfterne ved de regelmæssige verber af den lange svage bøjning; det kan ikke være nødvendigt at lydskrive hele striben *svale*, *svaler*, *svalede*, *svalet*, *sval!* (eller *futte*, *futter*, *futede*, *futtet*, *fut!* – eller *mosle*, *mosler*, *moslede*, *moslet*, *mosl!*). Og det ville være let at anvise mange andre besparelsesmuligheder.

Det ville ikke være retfærdigt at sige, at PMH ukritisk har taget imod alt det, som en leveringsdygtig datamaskines bevidstløse generering af teoretisk mulige, men næppe anvendte former kan stille til rådighed; men han kunne uden skade have frasorteret lidt mere af det, der ligger på randen af det næsten utænkkelige eller helt sprogridige: er præsens participium *dyende* mon faktisk belagt? og hvem har nogen sinde haft brug for imperativen *knopskyd*?

På falderebet om bøjningsformer: *tallerkenfuld* burde vist ifølge PMH's egne

principper have været understøttet med bøjningsoplysninger (som i RO); pluralisformen er ikke selvfølgelig og kan ikke findes i en artikel om sidste led.

Nu kommer turen til det helt centrale, nemlig udtaleoplysningerne. Det siger sig selv, at det er svært at skrive om dem uden at bruge lydskrift. Af trykkekunsttekniske grunde vil brugen af lydskrift dog i det følgende blive begrænset mest muligt. Undertiden vil denne begrænsning ske ved anførelse af tegnet for fonemet (mellem skråstreger, altså f.eks. /v/) i stedet for tegnet for den aktuelle lydige manifestation (i kantet parentes, altså f.eks. [w]), idet næsten alle fonemer noteres med almindelige bogstaver og således typografisk er langt mere omgængelige end lydskrifttegn; og når der endelig bliver brugt lydskrift, kan den få en stærkt forenklet form.

PMH hylder det fribårne danske princip, som kan formuleres 'hver mand sin lydskrift'. Den lydskrift, han har valgt, stemmer ikke uden videre med, hvad man – trods forskelle – traditionelt finder i angivelser af dansk udtale. Ifølge ham selv er der tale om »en til formålet tilpasset variant af den internationale fonetiske standard IPA« (s. 13). Tilpasningen har været ret kraftig, hvad man må være taknemmelig for, når man betænker, hvordan f.eks. [p], [t] og [k] ville tage sig ud, hvis de skulle gengives skoleret på IPA'sk. Og i almindelighed er tegnavalget nok imødekommende over for den stort set fonetisk forudsætningsløse bruger, som måske kun vil forvirres af, at normalmanifestationen af /æ/ betegnes med epsilon, [ɛ], således f.eks. i transskriptionen af *næse* og *tæppe*, mens [æ] reserveres til betegnelse af de(n) åbne variant(er) i f.eks. *græde* og *række*. Evt. vil denne bruger også finde det noget påfaldende, at manifestationen af det lange /a/ i *gade* og det korte /a/ i *kaste* noteres med samme tegn; og i al fald udlændinge kan ikke rigtig være tjent med denne tilsløring af kvalitative forskelle.

Ellers vil prisen for forfatterens afvigelse fra mere almindelig dansk notationspraksis naturligvis skulle betales af den, som er nogenlunde fortrolig med denne. Det er f.eks. nødvendigt at bemærke sig, at det tegn, [ɔ], der normalt betegner den korte åbne /å/-lyd i f.eks. *komme* og *godt*, her er brugt som tegn for den (såvel lange som korte) variant, der foreligger i f.eks. *årle* og *normal*, hvorimod lyden i *komme* og *godt* i stedet noteres [A]. Det er lidt uvant, at den antevokaliske og postvokaliske manifestation af /j/ noteres ens, nemlig [j], f.eks. i *jakke* og i *vej*. Og det er temmelig distraherende, at tegnet for stød på vokal er blevet så kluntet, nemlig et kolon efterfulgt af en apostrof, altså f.eks. [â:']. Å: hvis det ikke (mere!) er teknisk muligt at anbringe en længdeprik under apostroffen, ville apostrof alene have været en fuldt tilstrækkelig angivelse.

Lydskriften er udvidet med tre tegn, som skal medregnes, at fremmedord kan få angivet en udtale, der stemmer med udtalen i det længvandede sprog: et tegn for det antevokaliske engelske tungespids-r i f.eks. *ragtime*, et tegn for den engelske th-lyd i f.eks. *synthesizer* og et tegn for den tyske ch-lyd i f.eks. *nachspiel*.

Ved hjælp af lydskriften vil PMH angive »en tydelig normaludtale af danske ord«. Det er hans opfattelse, at en sådan »tydelig – men ikke overtydelig – udtale i ret grov lydskrift er ... den bedste praktiske introduktion til danske ords udtale, ikke mindst for udlændinge« (s. 5). Det har han sikkert ret i. Der er

næppe sket nogen skade ved, at hans udtaleangivelser – trods forsikringen om det modsatte – nu og da nærmer sig det overdristnkte. Den indfødte bruger af ordbogen skal nok underkaste dem normal dansk reduktion, og den udlænding, som tager dem for pålydende, vil i al fald blive forstået. Og for resten er den slags former givetvis lettere at læse for almindelige dødelige end de nu så gængse former med deres raffinerede notation af stavelsesbærere og iagttagerglad registrering af alle tænkelige assimilationer.

Viljen til at jævne vejen for brugeren lader sig også til syne i forfatterens i og for sig yderst sympatiske bestræbelser for at gøre ordbogen selvforklarende, således at forstå, at brugeren – når han først har sat sig ind i lydskriften – kan finde alle nødvendige oplysninger om et givet ords udtale på alfabetisk plads og vel at mærke forstå, hvad han finder dér, uden også at skulle foretage supplerende opslag eller studere en paragraf i indledningen.

Problemet er blot, at denne principielt brugervenlige holdning i en lang række tilfælde afføder artikler, der er så informationsmættede, at de aldeles ikke glider lige ned, men i stedet fremkalder forstoppelse. Gigantiske eksempler på sådanne stopfodringer kan findes blandt sammensætningerne med *der-*; samvittighedsfuld registrering af forskellige muligheder med hensyn til tryk, stød og kvalitet bevirkter her, at ord, som vel ikke er sprogets allervigtigste, lægger beslag på imponerende arealer: *derhenad* og *dernedad* fylder således 10 linier hver, og *deroppefra* når helt op på 11, og hvis man så også begynder at tælle, hvor stort et antal mulige udtaler der opregnes på disse mange linier, bliver resultatet helt knusende, for *derhenad*'s vedkommende f.eks. (vistnok!) 40, hvoraf de 20 skyldes det fakultative stød på *-hen-*.

Den sidst omtalte detalje leder til overvejelse af, om artiklerne om *der*-sammensætningerne ikke ville blive mere overskuelige, hvis de koncentrerede sig om det for disse specielle, nemlig de forskellige muligheder for trykplacering, og overlod behandlingen af de variationsmuligheder, der knytter sig til de enkelte led, til artiklerne om de pågældende simpleksord.

Oftest er variationsmulighederne imidlertid ikke knyttet til enkelte ord, men til bestemte kombinationer eller positioner. Også i sådanne tilfælde foretrækker PMH som absolut hovedregel at gøre rede for variationsbredden, hver eneste gang det er aktuelt. F.eks. bliver det om alle de (ikke så helt få) ord, der rummer kombinationen /iv/ oplyst, at /i/ kan være langt eller kort og /v/ labiodentalt eller bilabialt, ligesom det bliver angivet, hvordan stødplaceringen forholder sig til disse variabler.

Kun i undtagelsestilfælde afstår forfatteren fra at give eksplicit oplysning om variationsbredde på alfabetisk plads. Et sådant undtagelsestilfælde foreligger i forbindelse med tendensen til ophævelse af længdemodsætningen, når vokaler står foran /v, r, j, ð/; hvor denne labilitet gør sig gældende i stødlose stavelser, som f.eks. i *løve* og *møde*, gennemfører forfatteren således notation med lang vokal, og at længdetegnet her dækker over vaktende længde, fremgår kun af en generel bemærkning i indledningen (s. 20).

Det er givet, at DU ville have vundet i umiddelbar læselighed, hvis PMH i langt højere grad havde indskrænket sig til at behandle faste vekselforhold i indledningen (med eller – antagelig nogenlunde risikofrit – uden direkte henvisning hertil fra de pågældende artikler). Mange forhold ville have fået fuldt

tilstrækkelig behandling på denne måde, f.eks.: det fakultative stød på *-ing* uden for ubestemt form singularis, på *-ig* i bestemt form og pluralis, på *-fuld* i bestemt form og pluralis; vaklen mellem udtalerne [ɔð] og [əd] af bøjnings- og afledningsmorfemet *-et* efter [ð], se f.eks. *bad*, *kid*, *enradet* og *ligesidet*; varianterne [v] og [w] som manifestation af /v/ efter lang vokal, se f.eks. *adkomstha-ver*, der alene på grund af denne alternation er svulmet op til det dobbelte af det omfang, som ordet kan siges at have adkomst til; dobbeltmuligheden [öw]/[æw] svarende til initialt *eu-* (hvoraf [æw] måske hellere helt skulle forties, eftersom det må være tvivlsomt, om den falder inden for rigsmålets rammer). Og adskillige andre kunne nævnes.

I forlængelse heraf må det påpeges, at den kasuistiske fremgangsmåde med pligtro eksplicitering på alfabetisk plads ikke nødvendigvis indebærer bedre læserservice end den generelle oplysning. PMH medtager f.eks. et betydeligt antal sammensætninger med *til-*, og han gør omhyggeligt rede for, hvornår *til-* udtales [te], hvornår det udtales [tel], og hvornår begge muligheder foreligger; men han sætter ikke brugeren i stand til at vælge mellem de forhåndenværende muligheder, når det gælder ord, som ikke medtages i DU, f.eks. *tilhæfte* og *tilrigge*. Sandsynligvis ville der kunne gives ganske pålidelig generel oplysning herom i en oversigtsartikel, »*til-*«, i ssgr.«; men sådanne artikler opererer PMH ikke med.

Den her fremførte kritik af DU har indtil nu kun ved sjældne lejligheder løftet sig over den lettere kvævulantiske diskussion af detaljer. Hovedsagelig har den haft karakter af betragtninger over, hvordan noget også kunne have været gjort, uden at der dermed er fremsat fældende indvendinger mod den måde, som forfatteren har gjort det på.

Men den endelige, den principielt afgørende bedømmelse må naturligvis tage sigte på, om DU indfrier det løfte, som PMH selv – om end en anelse forbeholdent – har givet: at dens lydskriftsangivelser kan anses for vejledende i den forstand, at rigsmålstalende vil nikke genkendende til dem som forholdsvis neutrale.

Ved at stille noget så relativt beskædent i udsigt har PMH dækket sig godt ind over for et angreb, der kunne have været farligt: det er ikke nødvendigvis fatalt, hvis den rigsmålsopfattelse, der er lagt til grund, ikke er holdbar; blot skal de anførte udtaler falde inden for rammerne af rigsmålstalendes normopfattelse.

Om PMH's rigsmålsopfattelse virkelig er holdbar, kunne fortjene en langt mere indgående drøftelse, end det er muligt at inkludere sig på her. Men et lille-bitte hjørne af problemet kan berøres, nemlig den nys omtalte tendens til op-hævelse af længdemodsætningen, når vokaler står foran /v, r, j, ð/, jf. indled-ningens s. 20. Et stikprøvemateriale af skikkelig omfang, men begrænset til stødbærende enstavelsesord med vokal foran /ð/ og foran udlydende /r/, viser, at der er foretaget en ganske fast fordeling (som kun fraviges lejlighedsvis, ved visse meget frekvente ord): ved ord på /ð/ regnes der med kort /i, y, u/ og stød på konsonanten, med lang stødbærende vokal i tilfældene /o, a, å/, og med dobbeltmulighed – lang eller kort vokal og stødplacering i overensstemmelse hermed – i resten af tilfældene, /e, æ, ø, ö/; ved ord på udlydende /r/ angives lang

stødbærende vokal som eneste mulighed i tilfældene /i, y, u, e, ø, o, a, å/, mens dobbeltmulighed angives ved /æ, ö/. Disse klare grænsedragninger afspejler ganske givet ikke de faktiske forhold i rigsmålstaletes sprogbrug; snarere må de (med en karakteristisk, der kan lyde mere belastende, end den egentlig er ment) betegnes som systematiseret vilkårlighed. Lang og kort vokal er i alle disse tilfælde (dog med særforhold ved /ar/ og /år/) varianter i rigsmålet, men rigtignok således, at kort vokal er klart dominerende i den yngre generations rigsmål. Hvis man havde lyst, kunne man derfor gerne hævde, at PMH for dette forholds vedkommende giver et urigtigt billede af rigsmålet. Pointen er imidlertid, at han vil kunne afvise denne anklage som ganske ligeegyldig, for så vidt som rigsmålstalet (en stund endnu) vil kunne acceptere de anførte former som »forholdvis neutrale«.

PMH kan dog langtfra altid reddes af ræsonnementer som det foranstående. Det gælder selvsagt, når han sidestiller flere muligheder, der ikke alle kan betegnes som neutrale, og når han angiver udtaler, som simpelt hen ikke tilhører rigsmålet; det kan også, skønt mindre direkte, gælde, når han i tilfælde, der i højere grad end det nys omtalte har været genstand for sprogbrugernes interesse, kun anfører én af flere forekommende udtaler, der alle kan gøre krav på at blive anset for rigsmålsmuligheder, idet han derved kan bidrage til at stemple måske mere gangbare udtaler som rigsmålsfremmede. Nogle eksempler skal belyse disse forskellige tilfælde:

Hvor et ord har to udtaler, der begge falder inden for den norm, som PMH opererer med, anføres begge med skråstreg imellem som udtale af opslagsordet, men i bøjningsformerne figurerer kun den mulighed, som efter forfatterens skøn er den almindeligste (jf. s. 18); dette virkelig meget diskrete signal er faktisk det eneste tilløb til en karakteristisk af forholdet mellem sideformer. Ved at benytte det får forfatteren udpeget udtalen af *lovprise* med hovedtryk på sidste led som den almindeligste, hvad sikkert de færreste vil give ham ret i; for resten må man, hvis man vil bore lidt dybere i dette, uundgåeligt nå til den erkendelse, at den anførte udtale med sidsteledstryk aldeles ikke er neutral, men stilistisk markant: højtidelig, gammeldags. Et beslægtet tilfælde foreligger ved *bådsmand*; for første leds udtale angives her to muligheder, en med [å'ð] og en med kort åben /å/-lyd uden [ð], altså rimende på *klods*. I bøjningsformerne gennemføres den sidste af disse udtaler, og den er da så smuk, at man ej kan anse den uden tårers strømmevis udgydelse; men den er håbløst antikveret. Til alt uheld har den først anførte mulighed også tvivlsom hjemmel i rigsmålet. Den nu almindelige rigsmålsudtale har [å(:)ð], men den er ikke nævnt. Alt i alt: dårlig forbrugervejledning.

Skønt PMH nederst på s. 17 lader skinne igennem, at han godt er klar over, at der er problemer med stødbærende udtaler af »Ord som *færdsel*«, anfører han på alfabetisk plads kun, at der er fakultativt stød i (*ad*)*varsel*, *barsel*, *færdsel*, *persisk* m.fl. Men når han nu véd, at stød i disse ord vil ryste mange pæne mennesker over 50, er det da ikke særlig brugervenligt at lade de stødbærende udtaler fremstå som neutrale.

At *fynsk* og *radise* kun skulle have mulighed for kort vokal i den trykstærke stavelse, er en højst tvivlsom påstand; DU's vejledning er altså her utilstrækkelig. At *svikkel*, *svip*, *svippe*, *svipse*, *svips* i rigsmålet også skulle have mulighe-

den [i], må befinde sig på samme troværdighedsniveau. Mere af samme skuffe vil blive omtalt nedenfor.

Men inden da skal der siges nogle ord om den vejledning, som DU yder med hensyn til udtalen af fremmedord. Det siger sig selv, at en udtaleordbog må lægge megen vægt på at give oplysning herom, og det fremgår da også klart, at PMH fuldt ud er sig forpligtelsen bevidst.

Der er jo ingen særlige problemer med fremmedord af (græsk-)latinsk afstamning, ej heller med en række ord af mere eksotisk oprindelse, ofte med lang hjemmel i dansk; deres lydbestand har ladet sig tilpasse til dansk, og i det hele er de bøjet ind under danske udtalevaner, så det stort set kun er placering af tryk (og sammenhængende hermed evt. stød), der kan give anledning til (en til gengæld energisk vedligeholdt) uenighed. PMH vil næppe bidrage afgørende til at bilægge en sådan uenighed, når han f.eks. anfører begge mulige trykfordelinger i *implicit* og *impotens*, men ved hjælp af den føromtalte diskrete karakteriseringsteknik giver forrang til i første tilfælde formen med tryk på *-cit*, i andet formen med tryk på *im-*; den omvendte prioritering ville mindst lige så godt kunne komme på tale. Mere påfaldende end hans stillingtagen her – hvor det sandheden i ære er meget vanskeligt at gøre rede for, hvor fronten p.t. går – er nu og da hans oplysninger om udtalen af nogle ord, der er nået til os fra andre kontinenter, men for længst har erhvervet sig borgerret i dansk: er udtalen af *kausjuik* med tryk på sidste stavelse den »almindeligste i den tilstræbte normalstil«? har [talís'ma'n] ret til at blive nævnt som eneste udtale af *talisman*? skal *talmudisk* ikke have stød på [u]?

Vanskeligere stiller sagen sig med de fremmedord, der traditionelt søges udtalt med en vis tillem্পning til udtalen i det långivende sprog: de franske og frem for alt de engelske.

Om de franske gælder dog, at vi har haft nogle århundreder til at vænne os til at omgås dem, og at det derfor som oftest er muligt at udpege en gængs rigsmålsudtale af dem. PMH's oplysninger om dem er da også i hovedsagen uden videre acceptable. At han med hensyn til trykplacering i ordene på *-el*, *-ær* o.l. helt igennem skulle være nået til resultater, der er hævet over diskussion, er naturligvis for meget at begære, og det er han da heller ikke. Hvor en helt akklimatiseret og en noget mere fransk udtale konkurrerer, er han nok lovlig hurtig til at foretrække den første, således som det f.eks. ses af artiklerne *distræt*, *loyal* og *prætentiøs*.

Den modsatte tilbøjelighed lægger han tydeligt for dagen, når det gælder de engelske lån. Om en mængde af de udsøgt engelske udtaler, der vil forekomme i al fald adskillige grånende hædersmænd skabagtige, har han dog forudskikket en vigtig modifikation: han erkender (s. 20), at der i engelske ord med *o*, *oa*, *ow* o.l. er to mulige udtaler, [öw] og [äw], men han har som regel kun angivet [öw], med den begrundelse, at den »kommer nærmest på britisk-engelsk udtale« (hvilket må være sagen uvedkommende: her drejer det sig ikke om britisk-engelsk, men om accepteret dansk udtale af engelske ord). I øvrigt er han en hengiven dyrker af tungspids-r'et, se f.eks. de anførte udtaler af *ragtime*, *raid*, *roastbeef*, *rover* og – ikke mindst – *rockwool* (der ville vække berettiget opsigt på enhver arbejdsplads); og hans udtale af

jury, loran, poker, smoking og *thriller* ville gøre sig pænt blandt de unge, smukke og rige, men måske ikke i ret mange andre kredse.

Imidlertid er PMH ikke let at bringe på formel, for side om side med meget engelske pragtstykker anfører han meget danske udtaler, ikke blot i tilfælde, hvor ord er faldet stabilt til leje i rigsmålets tradition (f.eks. *bowler, bungalow, plaid, pony*), herunder en tradition, der på grund af misforståelse resulterede i forfranskninger (*coxorange, flange, glamour*), men også i tilfælde, der vist må siges at falde uden for normen: at [låg] skulle være en gangbar sideform af *look*, vil næppe mange rigsmålstalende skrive under på; og der vil heller ikke være udbredt forståelse for, at [lo'sjo'n] anføres som eneste udtale af *lotion* (undtagen i den pluralisform, der ender på -s) – den form har vist på det nærmeste udspillet sin rolle.

Kun løs er al fremmed tale. I al fald er PMH's billede af danske tillempninger heraf lidt løst i konturerne.

Men nu skal det igen dreje sig om hjertesproget, denne gang endda om sproget i selve hovedlandet. For nok bedyrer PMH – med nogen ret –, at han i en del tvivlstilfælde har lagt sig fast på den udtale, der er »almindeligst blandt yngre og midaldrende rigsmålstalende med østdansk udtalepræg« (s. 18), men om hans eget sproglige hjemsted er der ingen tvivl: stødløs udtale af *juni*, langvokaliske former af *mødte, mødt* og *stødte, stødt* vidner meget klart herom – han er jøde, hans mål røber ham; og det betyder, at ikke så helt få af hans oplysninger om de »forholdsvis neutrale« udtaler er vildledende. Et par eksempler kan være nok til at illustrere dette:

Det tager sig forvirrende ud, at komplekse dannelser som *glathåret, -løbet* og *-sleben* anføres med fakultativt stød, mens stød er obligatorisk i *glatraget*; uklarheden skyldes ikke rigsmålet, men beror på, at jysk ikke har stødtilkomst i disse typer. Et koncentrat af jyskheder findes blandt ordene på *u-*. At f.eks. *uhildet, -hindret* og *-hjemlet* hævdes at have mulighed for stødløs udtale, forøger blot det materiale, der belyser den netop omtalte jyske usikkerhed over for stødtilkomst her, og stødløs udtale af substantivet *uhyre* har en beslægtet forklaring; men i dette afsnit findes også en samling eksempler på, at hovedtryk på *u-* anføres som en (evt. den eneste) mulighed, hvor denne mulighed er fremmed for rigsmålet, se bl.a. *uangribelig, ubarmhertig, uforklarlig, uhelbredelig, uopmærksom* og *uopslidelig*.

Oven på denne salvc må det være på sin plads at give PMH den ros, at egentlige fejl er der ikke mange af i DU. Nogle få skal nævnes: Lydskrifttavlen konsonantafdeling skæmmes af 3-4 fejl i kolonnen med lydskrevne eksempler. Det må vel også være en fejl, at *brandramt* opføres med hovedtryk på sidste led. At *bæst* skulle have samme /æ/-manifestation som *bærme*, kan ikke passe. I modsætning til andre ord på *med-* tildrager *medmenneskelig* sig pinlig opmærksomhed ved at have [e] i første stavelse. Ved *mejerist* er det gået galt med diftongen: [ej]. Endelig har *talent*, 'mønt', fået urigtig genusoplysning, idet bestemt form angives ved *-et*; men den hertil føjede udtaleoplysning er god nok. Alt dette er naturligvis småting.

DU er en pionerindsats, som sådan fortjenstfuld. Det er sandsynligt, at den giver pålidelig besked i helt op til 90 % af tilfældene, men der bliver altså en

betragtelig restpost tilbage, hvor den kan vildføre, skønt rigsmålsnormen ligger fast, eller skuffe sin bruger ved ikke at give ham sikker vejledning, når noget er problematisk, evt. omdiskuteret. Meget af det utilfredsstillende kan der dog rimeligvis let rådes bod på, hvis DU opnår at komme i en revideret udgave, hvad man stærkt må håbe, at den gør.

DU skal nok vise sig nyttig, som den er; men den kan blive bedre.

Poul Lindegård Hjorth

Henrik Oldenburg: Jacob Paludan. Historien om et venskab. Gyldendal 1984. 349 s.

Henrik Oldenburg: Janus fra Thisted. Jacob Paludan som romankunstner. Gyldendal 1988. 408 s.

Det er et mærkeligt træk ved Jacob Paludans tidlige romaner at de uden at være egentlig velskrevne virker fængslende. Vurderingen er min personlige og begrænses måske yderligere af at være fremsat her i begyndelsen af 1990'erne med henblik på bøger fra først i 1920'erne. Men helt speciel kan den ikke være, for går man til ældre forskning, finder man formuleringer som tyder på at man længe har oplevet Paludans romaner som en blandet forestilling. F.eks. skriver Ernst Frandsen i sit kapitel om Paludan i *Årgangen, der måtte snuble i Starten* (1943; 3. udg. 1965, 29) at »han er 'reaktionær' i sin kompositionskunst; men i sin stil, det direkte udtryk for personligheden, viser han et moderne ansigt. Af natur er han sin tids barn, af overbevisning dens modstander. – Hvilket også vil fremgå af bøgernes ideverden«.

Mens skismaet fremdeles virker aktuelt, er det tvivlsomt om Frandsens begreber om 'reaktionær' komposition og 'moderne' stil svarer til nutidige indtryk af en noget ubehjælpssom men dog uomgængelig fremstilling. Og jeg tør så godt som udelukke at min egen oplevelse af konflikten i Paludans romaner skulle stamme fra deres 'ideverden'. Der synes således at være et halvt århundredes enighed om at diagnosticere en problematisk spænding i Paludans kunstneriske univers, men også et fornyet behov for at få spændingens former og årsager beskrevet og deres dybde og rækkevidde loddet.

Det er denne udfordring som Henrik Oldenburgs to store bøger om Paludan i særlig grad har besvaret og i nogen grad besvaret tilfredsstillende. Hvad de tilbyder er henholdsvis en dokumenteret redegørelse for Paludans liv og »En biografisk analyse« af hans romankunst, og som samlet budskab det billede af forfatteren og hans værk at liv og kunst hænger sammen, men på en lidet harmonisk måde. Paludan fremstår som humanisten der må gennemspille sin krise i romanens genstridige form, men som først oplever sin forløsning som kunstner og menneske da denne genre og dens personlige omkostninger er blevet afviklede og prøvelsens udtryk afløst af en selvstændig essayistisk kortform.

Hvad Oldenburg med sit biografiske greb om Paludans problemstillinger ikke tilbyder er derimod en diskussion som sprænger den kriseramte humanismes rammer. Biografien forankrer hvad Frandsen kaldte kunstnerens ideverden i Paludans modsætningsfyldte livsomstændigheder, og et spændende og upoleret portræt bliver resultatet. Men den genopretter ikke den personlighedsoverskri-

dende forståelse som idehistorikere a la Frandsen søgte at nærme sig, og det skønt personlighedsoverskridelse både må anses for at være krisens årsag og mulige løsning. Det er flugten til en ideverden der betinger det humanistiske subjekts krise, men det er samtidig evnen til at genoprette en større menneskelig forståelse end subjektets egen der er krisens løsning. Ved at stramme det biografiske net omkring forfatteren er det lykkedes for Oldenburg at fastholde en problemstilling som i sidste instans ikke er for strammere og fastholdere. Hans bøger kaster lys over et markant splittet forfatterportræt men ikke over dets artistiske skyggeeffekter. Dertil kræves der ikke tidløse idealanalyser, men nok begreber som 'historiske paradigmeskift'.

Ifølge forordet til *Janus fra Thisted* (JT) består dette bind af en Monografi (s. 29-264) og en Tolkning (s. 271-361), mens hele bindet om *Jacob Paludan* (JP) udgør den grundlæggende Biografi. Den biografiske forståelse af Paludans forfatterskab forløber som en trinstige. 1. Biografien viser »hvordan Paludans forfatterskab var blevet til i de stadig skiftende dønninger fra venskabet med Eric Eberlin. Her blev de ydre træk skildret« (JT 11). 2. Monografien belyser »hvordan venskabet havde sat sine spor i Paludans romaner, både som forudsætning og som tema« (ibid.). Og 3. Tolkningen undersøger endelig »om venskabet også havde grebet dybere ind i den kunstneriske proces, og om der kunne etableres en helhedstolkning af forfatterskabet på baggrund af det nyfundne biografiske materiale« (ibid.).

Mellem biografien i traditionel forstand og helhedstolkningen af kunstværkerne fungerer monografien da som et biografisk komparativt overgangsled. Det problematiske venskab med den omtalte Eric Eberlin er den akse hvormed Paludans liv og digtning drejer sig, mere eller mindre frem til Eberlins død i 1943; men i overgangsledet udsættes den biografiske indflydelse for sammenligninger med andre impulser med det formål at afgøre både hvori den Eberlinske indflydelses egenart præcist består og hvor langt dens betydning for Paludans kunstneriske praksis rækker.

I kort begreb er resultatet af den samlede undersøgelse at Paludan har samarbejdet ganske systematisk med Eberlin om digtningen af sine romaner og at Eberlin har kompenseret for Paludans manglende fantasi og er indgået i flere af hans centrale romanfigurer. Paludan er en Nouredin som søger lykken i Eberlins Aladdin skikkelse, men denne i sig selv problematiske splittelse kompliceres af Eberlins indre splittelse mellem en Eros og Thanatos side. Hver for sig og tilsammen er de to venner i drifternes vold, og det på en måde som efterhånden forbinder og skiller dem som den lærde mand og skyggen i H. C. Andersens eventyr. Modsat i eventyret er det dog Paludan der ender som herre over situationen, mens vennen går under i algolagnisk selvdestruktion. I sidste instans bukker lykkemennesket under for sin dødsdrift, mens ulykkemennesket reddes af sin livsdrift.

Var det ikke for Oldenburgs kulegravning kunne Eberlin også være gået under i glemsel og Paludan være forblevet den forholdsvist ligevægtige og ligefremme forfatter som de fleste gennem årene har forestillet sig ham – når bortses fra de æstetiske og idemæssige mislyde. Den skæbne er både forfatteren og hans læsere nu blevet forskånet for takket være Henrik Oldenburgs dokumentation af at værket »bag harmoniens dække var kaotisk og tilrettelagt« (JT 20).

Henrik Oldenburg sværger, ligesom sin undersøgelses genstand, til metodisk pluralisme – eller eklekticisme? – og stiller gerne sine egne resultat-søgende bestræbelser i polemisk kontrast til andres metode-søgende. Polemikken er forståelig men både misvisende og forsnævrende. Ingen ved sine fulde fem vil benægte at metoder bør føre til resultater og ikke udfoldes for deres egen skyld. Det er da heller ikke det som Arne Næss »frimodigt har påpeget« når han til Oldenburgs hovedrysten stiller sig tilfreds »bare undersøgelsen har været teoretisk sikker undervejs« (JT 25). Teoretisk sikker vil netop sige at fortolkeren er sig sin(e) metode(r)s resultatorientering bevidst, hvad Oldenburg sine solide resultater til trods ikke kan siges at være. At han forveksler teori og metode er i sig selv et problem, men mere fatalt er at hans bøgers tretrins komposition er en metodisk konstruktion som savner teoretisk belæg.

Det særligt kildne punkt er det vigtige monografiske mellem-trin, som sigter til at forbinde traditionel biografi med værkfortolkning. Som det løfter biografien ud over det private, sænker det værkfortolkningen ned i det personlige, hvorfra den aldrig senere hæves. Det er i den forbindelse rimeligt at Oldenburg citerer Zeruneiths arbejder som banebrydende for genoptagelsen af den forfatterbiografiske genre i dansk litteraturforskning (JT 10 og 15f.), men mindre beføjet at han antyder et teoretisk slægtskab med Zeruneith (JP 8), hvis værker rummer en ganske anderledes tekstanalytisk substans og bevidsthed.

Hvad Oldenburgs komposition indebærer er ikke mangel på resultater, men metodisk at de biografiske data relateres til de kunstneriske tekster stykkevis og delt, og teoretisk at den helhedsfortolkning de skulle befordre forudsættes at være kendt snarere end at være undersøgelsens mål. Rent omfangsmæssigt kunne mange sider og endnu flere gentagelser – specielt af direkte citater – være undgået dersom tretrinskonstruktionens flydende grænser og metodiske redundans var blevet imødegået med større teoretisk klarsyn.

De mest påfaldende overlapninger mellem værkets tre trin foreligger mellem det egentligt biografiske bind JP og det såkaldt monografiske og fortolkende bind JT. I JP bindet selv er der en overflod af ligegyldige brevcitater, en unødigt lang (omend morsom) snak om Paludans hønseri og diverse andre petiteser af den art man gerne finder i ældre biografier, men blot snubler over i en biografi som angiveligt er på vej mod en forfatter-skabsfortolkning. Specielle afsnit om samtidens modtagelse af forfatterens romaner går så godt som identiske igen fra JP til JT.

Mest lærerige at følge er *splittelsens veje* i det biografiske landskab. Jacob Paludans tidlige sociale og kunstneriske modningsår i Ålborg viser drømme om status der undermineres af fortvivlelse. Men det bliver ved spleen og bliver ikke til revolution. Mulighed og munterhed går endda med mellemrum i spænd. Så er der splittelsen mellem Paludans hang til metafysik (spiritisme) og Eberlins rationalisme, og allerede her mellem sidstnævntes fornufts- og følelsseside. En udtalt foragt for kvinder og en mere dæmpet kritik af fagforeninger hører med i billedet, som stedvis formørkes af selvmordsspekulationer. Synd blot at dette billede af de fortvivlede og desperate forhold hvorunder den unge Paludan lever og debuterer som novelle-forfatter ikke udvides til et helt generationsportræt af ham og hans venner. Der kunne, som det senere i det mindste forsøges (JP 195), med føje være skelet til tidens verdenspolitiske begivenhe-

der. Da Paludan – og Eberlin – siger Danmark farvel til fordel for Amerika sker det i en tilstand af bitterhed og ung vrede som både er personlig og tidstypisk (det sidste især på den måde tilstanden søges bortrationaliseret).

I Amerika bryder splittelserne både på godt og ondt ud i lys lue. For Eberlin medfører emigranttilværelsen en tur på røven i det forbandede nye land, men samtidig en tilknytning som i meget overskygger det Danmark han så højlydt lader til at længes efter. Og for Paludan, den danske hjemmefødning, bliver apotekertiden i Ecuador og halvåret i USA en mindst ligeså mærkbar prøvelse, men også et kunstnerisk gennembrud. Hans mest kritiske Amerikabilleder finder vej til kronikspalterne, de mere kunstneriske til rejseromanen *De vestlige Veje* (1922). Med en vis anseelse og både gamle og nye venner omkring sig ser hans fremtid hjemme i Danmark slet ikke værst ud. Og mens Eberlins svingninger mellem Amerika-begejstring og anti-amerikanisme i stigende grad ter sig patetiske, søger Paludan udtryk for solide menneskeskildringer og humanistisk balance i sit eget sind. I et af sin bogs sjældne analyse-afsnit karakteriserer Oldenburg ham ud fra romanen *Markerne modnes* overbevisende som en anti-amerikansk skeptiker; mere en kulturradikal i Brandes' åndsaristokratiske og individualistiske forstand end en reaktionær i faderens Brandes-fjendtlige maner, og i hvert fald en parti-løs konservativ der nok kunne vise forståelse for en socialist som Bømholt.

Det er denne debatterende Paludan, den skarpe og stejle kritiker af stort og småt, der især falder samtiden i øjnene. Selv hans kunstneriske hovedværk, *Jørgen Stein*, modtages med størst ros til detaljen og tidsbilledet (*Torden i Syd* 1932) og til den kritiske og pessimistiske forfatterræsonnør og liberalist (*Under Regnbuen* 1933). Digteren Paludan skuffer. Og alt imens hans romankunst kulminerer, når også Eberlin sit livs zenith. Men hvor Paludan i stigende grad lærer at forvalte sig pund – og Eberlins åndelige tilskud – lader vennen sit lys brænde løs i begge ender. Charmøren har medvind på overfladen, som tiårets amerikanske reklamesucces i København, men sprutten rinder og tomheden vider sig og klinger. Og kort før selvdestruktionen er fuldbragt med sovepiller på et hotelværelse i Køge har Paludan forlovet sig og definitivt lagt venskabet på is. Begravelsen finder han påskud til at udeblive fra, og nekrologen som han senere forfatter og en enquete han langt senere besvarer har begge afstandsmarkering som kendetegn.

Igen er man taknemmelig for Oldenburgs dokumentation, og igen kunne man have ønsket sig en mere træffende karakteristik af dokumentationens indhold og form. Som jeg læser de to dokumenter, bærer de vidne om at humanisten Paludan omsider har fundet sig selv – men fundet sig i en krise. Nekrologen er tilstræbt balanceret og behersket, men i det 19 år senere indlæg skinner et uopgjort regnskab fremdeles igennem. Det handler om forfatterens to »umage venner Poul Schultz og Eric Eberlin« (JP 303), og det handler om dem som to ekstremer, borgeren og bohemen, mellem hvilke Paludan selv har forsøgt at være den gyldne middelvej, humanisten for hvem intet menneskeligt er fremmed. Men er det ham ikke fremmed, er det ham tydeligvis i det lange løb belastende. At han ikke bryder sig om og til sidst ikke vil kendes ved det han kender så alt for godt er hans humanismes ømme punkt. »Han er fristende tæt ved at være kulturradikal,« skriver Olden-

burg positivt (JP 241). Men man kunne også beskrive hans position negativt som en uriaspost.

At Paludans romandebut indtræffer under hans Amerika-ophold forlener tiltrækningen og frastødningen mellem ham og Eric Eberlin med et spændingsforhold mellem Europa og Amerika, eller mere præcist mellem europæisk bevidsthed i Paludans skikkelse og amerikansk livsform i Eberlins (cf. JP 240-41). Hvor Paludan er den skeptiske traditionalist, er Eberlin den naive modernist, om ikke ligefrem alt det amerikanske som Paludan åbenlyst hader men skjult beundrer. Den nye kultur og den gamle natur supplerer og bekrieger hinanden, og når Eberlin fungerer som Paludans fantasi, og flere af digterens figurer er små Eberlinere (cf. JT 16), er det med den pointe at det nye æder det gamle, men så selv går under, som det hedder i forbindelse med romanen *Fugle omkring Fyret* (cf. JT 108).

Pointen er tilmed dobbelt. På den ene side betoner den arten af Eberlins indflydelse på Paludans menneskelige og kunstneriske holdning, på den anden side er den som skåret ud af Hamsun og viser dermed at givne holdningspåvirkninger kan være relative og have flere forskellige udspring. Den biografiske komparatisme i JT kortlægger disse påvirkningsforhold i roman efter roman, og for så vidt kortlægningen antyder et påvirkningsmønster, leder den frem til JTs afsluttende tolkningsafsnit. Problemet undervejs er som før antydet at Oldenburg ikke fastholder mønstergyldigheden med tilstrækkelig teoretisk bevidsthed til at tolkningen kan sprænge den biografiske ramme. Et rids af de dokumenterede påvirkninger skal her gives med det dobbelte formål at betone deres angivelige helhedsvirkning og samtidig foreslå en formulering af denne virkning som er mindre snæver og dermed mere meningsfuld end Oldenburgs.

I debutromanen er meget af stoffet og oplevelserne leveret af Eberlin, mens tingene episk, stilistisk og verbalt er formet af Paludan. Idemæssigt har vennerne begge andel i romanens tilblivelse. Uden at kende til disse omstændigheder var samtidskritikken generelt lydhør overfor værket, men kritisk mod netop det kunstneriske formsprog, i særlig grad som det udfoldede sig i de kapitler Paludan (selvbiografisk) stod inde for. Det er da tydeligt at Paludan for at skabe kunstnerisk form og distance har brugt Eberlins stof og gode råd. Hans stofnød tager sig endda udtryk i en udstrakt genbrug af kronik- og brevstof, og i den følgende roman, *Søgelys* (1923), i en gammeldags anmassende fortælleform med personer der vandrer omkring om talende kronikker. Her hvor Eberlin ikke har været til nogen hjælp, bliver fremstillingen abstrakt og blodløs og personerne rene typer. Og som forfatteren trods sin mangel på romanforfatterens evne til at tænke i personer alligevel gerne vil fortælle om mennesker (cf. JT 166), står hans samtidige (prosa-)lyrik som udtryk for et lyrisk gemyt der savner evne til at skrive vers. Kun i den *korte episke form*, som den lille roman *En Vinter lang* (1924), lader hans stofnød sig indtil videre administrere på acceptabel vis.

Som Oldenburg bemærker (JT 66), kan man i dag godt finde f.eks. *Søgelys'* gammelmodige udtryksform både opfindsom og moderne; det hænger nok bl.a. sammen med en skærpet sans for kunstnerproblematikken og for æstetiske problemer i det hele taget. Når alt kommer til alt er det disse problemer som Paludans afhængighed af Eberlin stiller til skue. Enten det gælder vers el-

ler prosa har forfatteren den subjektive tilskyndelse, men ikke den objektive formsans; kun når stoffet kommer til ham over en afstand, som fra Eberlin, kan han forlene sin skildring med den fornødne afstand (cf. JP 166-67). I *Fugle omkring Fyret* (1925) er hovedpersonen Johan Brandt og kapitlerne om Amerika mærket af en dualisme mellem Amerika og Danmark. Brandt skifter identitet mellem de to verdener, mens kunstneren fastholder hvordan den fortrængte danske barndomsside undergraver den amerikanske voksenside. Spændingen mellem Paludan og Eberlin har her bidraget til at skabe en figur som minder om begge, men dog er blevet en selvstændig kunstnerisk skikkelse fra forfatterens side (cf. JT 103-04). Det er som idebank og inspirationskilde for den slags fremstillinger at Paludan udnytter venen – og gør det med udbytte.

Men udbyttet svigter da forfatteren tager på sin anden tur til USA for at søge Eberlins assistance til nok et romanværk. Venen synes at have fået egne litterære ambitioner, og Paludan må rejse hjem med uforrettet sag. Som en desillusioneret Noureddin må han være uden sin Aladdin, og denne livs- og kunstnersmerte er emnet for romanen *Markerne modnes* (1927), hvis hovedpersoner er tegnet over Paludan og Eberlin, og hvis handling og øvrige figurer befinder sig i spændingsfeltet mellem dem. Men her på bunden af sit sortsyn, hvor Paludans produktion står på randen af modernismen, er det betegnende at han, ganske som den jævnaldrende Tom Kristensen, afstår fra at give sig sit joyceske kaos i vold. I stedet fortaber han sig et par år i Feodor Jansens causerende jeremiader og andre småting, påkalder Dostojevskis orden i tingene, og fastholder i strid med tidens ideologiske og kollektive tendenser sit individualistiske menneskesyn som kunstnerisk mål. Den moderne forfatter besværges det moderne, og modsat modernisten, som forbrænder livet i sin kunst, vil Paludan være både kunstner og menneske. Eller med et enkelt ord: humanist.

Det har sin pris, som han kunne læse hos Thomas Mann (cf. JT 157-62), og prisen hedder i hans eget tilfælde Eric Eberlin. Denne synes nu selv skrevet ud og igen at stå til rådighed for venen. Men lige så komplementært de to tilsammen virker, lige så højt et spil er de oplagt ude i. Mens Paludan frygtede fantasien eller kunsten, men savnede virkelighed som modspil, er Eberlin fantasiens eller kunstens fortalere og samtidig leveringsdygtig i virkelighed. Den store satsning fra begge sider er *Jørgen Stein*, som bygger på Eberlins beretning om sin barndom og familie, men er komponeret over Paludans læst.

Den omhyggelige redegørelse for modellerne bag værkets persongalleri som Oldenburg leverer skal ikke gentages her. Som tegn på romanens forhold til forfatterpersonligheden og hans skygge skal blot nævnes at den i det ydre skatter til den sidste, i det indre til den første. Det meste kunne således stamme fra Eberlin men også være Paludans fiktion. Og om selve titelfiguren gælder at hans udadrettethed er Eberlins, mens hans indadvendte, passive og skeptiske side er den unge Paludans. Et rigtigt Janus-hoved. Men i romanens anden del har Paludan vundet overtaget og Eberlins træk begynder at udviskes – som så ofte før med et tvivlsomt kunstnerisk resultat til følge. Paludans humanistiske dannelsesroman er med en enkelt person – Leif Hansen – som undtagelse en kunstnerisk og menneskelig nederlagsroman. Kun i glimt kan titelpersonen be-

gribe »den tabte mening og sammenhæng« som er hele hans skæbne, skriver Anders Bodelsen med rette i sin Efterskrift til Gyldendals Biblioteks udgave af romanen (1964; Bd. 2, 382).

Her hvor præmisserne for en omfattende perspektivering er lagt så udmærket frem fra Oldenburgs side, er det at han efter min opfattelse begår den fejl blot at vende bøtten og gå tilbage i kronologien for at uddybe og nuancere sine tidligere kommentarer til de biografiske indflydelser. Det fører ikke til megen ny indsigt, ud over den konklusion at til og med *Fugle omkring Fyret* udvikler Eric Eberlins kontraktløse, organiserede samarbejde med Paludan eller mellem forfatteren og hans skygge sig til et forhold som begynder at true forfatteren på livet. I den følgende periode (1926-31), bl.a. i *Markerne modnes*, bliver forfatteren sig splittelsen bevidst og indser at han som sin sidste romanindsats må skrive sig ud af den.

Dilemmaet er her at kunsten ikke er stoffet, derimod dets formning, men at kunstneren dog er stoffets slave og lider af frygt for stofnød. Fra dette dilemma er der befrielse at hente i den særlige humanisme der består i at fortælle om mennesker på naturbaggrund. Naturen er et stof som forfatteren altid har til sin rådighed, og som han kan udfolde overvejelser og afvejninger over uden at skulle fabulere eller forstille sig. Men som naturen på denne måde bliver vigtigere end de mennesker den skulle danne baggrund for skildringen af, bliver også den essayistiske genre, snarere end romanen, den form hvori forfatteren bedst opnår sin kunstneriske uafhængighed og bedst kan udfolde sin rummelige søgen, kritik og balancegang.

Det er et særtræk ved denne æstetiske humanisme, som Paludan finder forbilledligt udtrykt hos Hans E. Kinck, at dens selvstændighed og frigørelsesstrang modsiges af de tvivlere den fiktivt fremstiller. På den ene side værger kunstneren sig mod sine figurers uregerlighed, på den anden side mod selv at blive regeret af romanens form, kort sagt mod modernismen i den ene eller anden henseende. Ifølge Oldenburg var Paludans romankrise en kunstkrise snarere end en livsholdningskrise. Med det sidste tænker han vist (JT 336-37) på individualismens krise, men glemmer da at spørge sig selv om ikke romanen et langt stykke er individualismens genre og om ikke individualismen er mere end Paludans enegang (i en note 391f. afviser han lidt flot at Paludans romaner skulle rumme »en egentlig tidskritik«).

Er *Jørgen Stein* da for de fleste romanpersoner en nederlagsroman, så er den for forfatterpersonen begyndelsen til en sejr, nemlig afviklingen af afhængighedsforholdet til Eberlin, som senere fuldbyrdes da Paludan overgår til sin egen genre, men som angiveligt ikke kunne være fuldbyrdet uden den sidste store romans mellemkomst. Den fiktive Leif Hansen, som er virkelighedens gode ven Einar Nørby, fortrænger i romanens univers den blege Jørgen Stein, som i sin helhed er Paludans alter ego i skriveøjeblikket, fra hovedpersonens rolle. Hvilket i virkeligheden betyder at Eberlins skygge fortrænges fra Paludans liv som kunstner og menneske.

At der heri er stof til en roman virker oplagt, men at stoffet ligefrem kræver gennemspilning i en roman, skrevet af en ikke-romanforfatter, for at blive forløst er måske mindre indlysende. Biografiske omstændigheder, som Oldenburgs tretrins raket fremfører dem, rækker i hvert fald ikke til en forklaring.

Det gør snarere en anden tretrinsraket, fremstillet af Paludan selv, men samtidig mere vidtrækkende end en selvfremsstilling.

Dens udgangspunkt er forfatterens debutroman og det faktum at denne tilkommer i Amerika med et personligt konfliktmotiv der fortøner sig i en transatlantisk kulturkonflikt. Amerikanismen er den væg dens fortæller spiller sin karaktertegning ud imod for at tydeliggøre sine europæiske aner med en oplysende kontrast. Frigørelsen fra den amerikanske livsform er uadskillelig fra frigørelsen til den europæiske bevidsthedsform. Og adskilt fra hinanden bliver det amerikanske og det europæiske først møjsommeligt og sent da Johan Brandt i *Fugle omkring Fyret* må se sit amerikanske voksenalv undergraved af sin fortrængte danske barndom. Mellem disse yderpunkter forløber Paludans tidlige romaner som løbere i et stafetløb, hvor stafetten der gives videre fra den ene til den anden er en flygtig, om ikke en flygtnings, identitet. Og en flygtning som krydser sit spor uden at vide af det selv.

Det lyder lidt af god dansk dannelsesroman, og Paludan har da også ved sit 25 års forfatterjubilæum (1943) samlet sine tre første romaner fra 1920'erne i et fælles bind under titlen *Fra Amerika til Danmark*. Som i den klassiske dannelsesroman kommer dens hjemløse helte omsider hjem igen, og som da genren afblomstrede i det sene 19. århundrede, er hjemmet ikke noget at skrive hjem om! Tilmed er dannelsesprojektet blevet mærkbart sværere at føre igennem. En enkelt hovedperson eller romanperson klarer det ikke, kun et anstrengt stafetløb mellem beslægtede uheldige helte og løst forbundne tekster. Betegnende er at rejsen ud, for ikke at sige baggrunden *hjemme*, overskygges af *hjemløsheden* derude og den møjsommelige vej *hjem*. *De vestlige Veje*, *Søgelys* og *En Vinter lang* er alle titler som antyder bevægelse, usikkerhed og tidsforløb på bekostning af faste holdepunkter.

Det er her man da må spørge om det blot er helten der krydser sit spor og om ikke også dannelsesromanens spor – som eksistentielt paradigme – bliver krydset af handlingsforløbet. Man aner at den konservative og kultiverede Paludan har måttet tænke i dannelsens baner, men også at hans moderne sensibilitet er kommet på tværs af hans tankegang. Mens den klassiske dannelsesrejse gik nord-syd, går emigrantens således øst-vest; og mens den klassiske dannelsesroman holdt sig sit udgangspunkt klart for øje og ikke betvivlede at udrejsen ville fordybe det til et slutpunkt (og ende med en hjemrejse), er den moderne rejse i et og alt et tvivlsomt foretagende. Fører den overhovedet nogen vegne, er det langfra sikkert vejen hjem, endsige vejen til en overtagelse af hjemmets verden. Den dannede rejsende er blevet splittet op i den fysiske emigrant og den eksistentielle turist, evt. i en og samme person.

Man kan også sige at den rejsende ledsages af sin skygge, og at det bedste han kan håbe på er at gøre det af med skyggen så han kan slå sig til tåls med livet og overleve. Det er det der kræver en kunstnerisk indsats som *Jørgen Stein*, der netop kan ses som både fuldbyrdelsen af og afslutningen på dannelsesromanens paradigme. Den moderne erkendelse af traditionens ophør er gennemført, og den traditionelle tilbageholdenhed overfor et nybrud er samtidig bekræftet. Romanen er gjort af den endnu levende Paludans papirer. Som det indledningsvist og med lidt forsigtigere ordvalg blev sagt om dens forløbere: den er fængslende, men ikke befriende. Det samme kan siges om Henrik

Oldenburgs bøger. Som Paludans egne værker går de dristigt til værks bag givne forståelsesrammer – uden at overskride disse.

Poul Houe

Forskningsprofiler, udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. Red. af Bente Holmberg, Britta Olrik Frederiksen og Hanne Ruus. København: Gyldendal 1989. 246 s.

Det kan forekomme lidt pudsigt at sætte sig hen for at anmelde en bog som »Forskningsprofiler«; for hvad er denne bogs artikler andet end en kæmpe-mæssig samleanmeldelse af 25 års bestræbelser inden for den nordiske filologi? Det skal indrømmes, at anmeldelser kan (og skal!) man ofte gå i rette med; men i dette tilfælde, hvor fagets bedste mænd stiller sig skulder ved skulder og tager de sidste 25 år i øjesyn, kan resultatet godt virke som en bautasten. Hvem drister sig til at gå i rette med en bautasten?

Flere af bogens indlæg tegner et billede, hvor det egentlig er gået meget godt for filologien, hvad angår dens faglige stilling. Kun antydningssvis – især hos Erik Hansen – skinner det igennem, at bogen dækker en periode, hvor filologien har været genstand for hidsig debat i lærde kredse. Her ved periodens slutning kan man imidlertid konstatere, at filologien egentlig har det meget godt som faglig studiegren, mens flere af dens hidsigste kritikere ligger underdrejet og reber sejl med febrilsk iver.

Når det er gået sådan, hænger det givetvis sammen med en besindelse på grundforskningsdimensionen af faget. Der skal være orden i det empiriske; det er en rimelig fællesnævner for det vidtstrakte sprog- og litteraturfag. Der har filologien sin naturlige, centrale plads.

Bogen bygger på en foredragsrække, som Selskab for Nordisk Filologi lod holde i anledning af selskabets 75-års jubilæum 1987; den følger således de to foregående jubilæumsskrifter »Fra Rask til Wimmer« fra 1937 og »Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede« fra 1962. I denne bog dækkes fagområderne navneforskning, leksikografi, sprogbeskrivelse og udgiveraktiviteter ind; lidt for sig selv (omend klart nok relateret til hovedtemaet) står Thorkil Damsgaard Olsens fortolkning af kildesteder, der kan sige noget om læse- og skrivefærdighedernes udbredelse i tiden mellem runestenene og vore ældste skriftlige kilder. »Forskningsprofiler« har et afvejet og grundigt præg, som udmærker den i høj grad frem for dens forgængere, som begge har påfaldende ujævnheder i disponeringen.

De to første indlæg, Bent Jørgensens om navneforskning og Poul Lindegård Hjorts om leksikografien, handler begge – set mere generelt – om produktion af håndbøger til det filologiske arbejde. Internationalt set er Danmark for mig at se dækket solidt ind på begge felter. Vi har fyldige og systematiske udgivelser på navneområdet, modsat f.eks. tysk navneforskning, der sjældent rækker ud over det snævert egnsmæssige i sine udgivelsesprojekter. ODS er – alle svagheder ufortalt – et gedigent og brugbart værk. Det havde været dejligt, hvis der kunne have været gennemført en pleje af den som med Oxford-ordbogen eller

den franske 'le Robert', men træerne har det nu engang med ikke at ville vokse ind i himlen. I sammenligning med det svenske og det hollandske ordbogsprojekt må ODS roses for, at den overhovedet blev til på den alt i alt ret korte tid, det tog.

I Lindegård Hjorts fremstilling af filologiens *desiderata* koncentrerer han sig om de traditionelle filologiske projekter, der allerede er sat på stabelen. Forskningspolitisk er det klogt; men ser man (som undertegnede) tingene fra en synkron sprogbeskrivelses vinkel, er der måske andre projekter, som tegner sig som væsentlige. Her tænker jeg på virkelig omfattende frekvens- og baglænsordbøger, to projekter, der ved hjælp af EDB-teknikken kan etableres relativ ubesværet på basis af eksisterende (eller allerede planlagte) samlinger. Der findes ganske vist allerede ordbøger af begge typer, men deres kvantitative basis er efter mit skøn ikke ganske tilstrækkelig til at dække alle tænkelige formål. Sådanne ønsker ville måske kunne virkeliggøres i forbindelse med den nationalordbog, som regeringens tænketank har foreslået. Under alle omstændigheder tvivler jeg ikke på, at der også ved selskabets 100-års jubilæum bliver meget at skrive om.

Ser man på afsnittet om sprogbeskrivelsen, må man konstatere, at feltet befinder sig i en noget splittet tilstand. Det fonetiske fagområde er opdelt i to (hver for sig meget grundige) foredrag, hvor *Jørn Lund* og *Hans Basbøll* repræsenterer henholdsvis substansen og formen. Det er som venteligt kompetent, og det var vel også venteligt, at de modsatte faglige grundsynspunkter, systematikerens og empirikerens, bliver udsat for en breddside fra hver af de to herrer. Læst som komplementære dele af en helhed, får man indtrykket af et solidt og engageret fagligt miljø. At undertegnede hælder til Basbølls standpunkt, skal ikke være nogen hemmelighed. Med fuld respekt for den Lund'ske empirismes suveræne og meget misundelsesværdige gehør: man atomiserer sprogbeskrivelsen og taber væsentlige videnskabsteoretiske pointer om sprogvidenskabens som helhed på gulvet, hvis man driver synspunktet for langt.

Indlæggene om grammatik og pragmatik (af hhv. *Erik Hansen* og *Peter Harms Larsen & Niels Erik Wille*) falder ikke ganske så imponerende ud, alene fordi forskningsindsatsen har været kendeligt mindre tæt hér. Da anmelderen samtidig er professionelt engageret i netop disse forskningsområder, konstaterer jeg det med en viss beklagelse.

Fagområdet dansk grammatik har, som Erik Hansen konstaterer, i den beskrevne epoke først og fremmest ytret sig i monografier. Vi har ikke fået nogen komplet analyse af dansk; end ikke et arrigt stridsskrift om de tidligere generationers ubegribelige idioti. Selv om Aage Hansens 'Moderne Dansk' falder inden for området, kan den alligevel ikke rigtig regnes med; dertil er den i sin metodik for stærkt forbundet med, hvad der foregik før foredragsrækkens skæringsår, 1962. Erik Hansens kommentar til den er ikke ukritisk, men efter mit bedste skøn fair.

Nu er Erik Hansen er gode grunde afskåret fra at kommentere periodens flittigste grammatiker ind til benet; det er nemlig ham selv. Kendere af Erik Hansens arbejde vil vide at værdsætte myrefliden i excerperingsarbejdet bagom hans artikler; og man er også i gode hænder hos ham som systematiker. Det er vel hans arbejde – udmøntet i »Dæmonernes Port« – der mere end noget andet

har gjort Diderichsens sætningslære til en fungerende analyse (uden at jeg derfor vil påstå, at den er komplet empirisk dækkende – der skulle også gerne være noget til næste generation!).

Skulle man ønske noget for den nydanske sprogbeskrivelse, skulle det nok være et grundigt arbejde med referensgrammatiske problemer (selv om anmelderen har 100 forbehold over for selve begrebet i ærmet, anerkender jeg dets praktiske værdi). Derudover bliver det interessant at se, hvorhen de teoretiske overvejelser over Diderichsens model fører, som for tiden er under udarbejdelse. Jeg tænker her på Lars Heltofts arbejde med at indoptage nyere chomskyansk teori i sætningskemaet og Hans Götzsches arbejde med at omtolke skemaet universalpragmatisk.

Afsnittet om pragmatikken er måske nok den sværeste opgave på grund af områdets meget diffuse karakter. Niels Erik Wille præsenterer sider af fagets praktiske anvendelighed gennem en redegørelse for sproglig tilrettelæggelse af spilprogrammer, mens Peter Harms Larsen i sit indlæg beskæftiger sig med begrebet 'faktion'. Harms Larsens afsnit forekommer mig meget anbefalelsesværdigt, eftersom han gennem sin teoretisk bevidste og samtidigt meget konkrete analyse giver et næsten idealiseret billede af, hvad dette forskningsfelt, der ellers er blevet noget bovblamt i de senere år, kunne være. Når Harms og Wille i deres fællesafsnit fraskriver sig forskerrollen i forbindelse med deres afsnit, forekommer det mig at være en utidig beskedenhed. Et så dårligt etableret område som pragmatikken kræver faktisk også en kompleks og vidtfavnende teori. Man behøver egentlig ikke stå med hatten i hånden af den grund.

Bogens sidste hovedfelt er teksteditionsarbejdet, det *egentlige* i den klassiske filologis selvopfattelse, hvor de andre fagområder blot er hjælpediscipliner. Som ung student, optaget af at skue efter de store visioner, kan man forfalde til at anse dette arbejde for overflødigt nørkleri, men som ældre opdager man så, hvor nødvendigt dette arbejde egentlig er – og hvor nødvendig en veldefineret norm for arbejdets karakter er. Netop her kommer bogen til at demonstrere spændvidden i det editionstekniske felt mellem dem, der ønsker normalisering, og dem, der ønsker så originaltro udgaver som muligt. Som lingvist gribes jeg af myrekryb ved den blotte mistanke om normaliseringer, der kan gøres ens sproglige observationer totalt værdiløse; men jeg indrømmer, at der næppe er noget absolut svar på dette spørgsmål. At ønske en normalisering af et egenartet alfabetisk system, som i den islandske *Elucidarius*, er unægtelig en ganske anden sag end at ønske en modernisering af syntaksen i en dansk 1700-tals-kilde.

Netop i henseende til det udgivertekniske gælder ordsproget om, at det næstbedste er det bedstes værste fjende. Som germansk filolog af reserven kan jeg kun med dybeste misundelse konstatere den redaktionelle perfektion i Philipp Reclams ultrabillige udgaver; i Danmark kræves der statslige bevillinger for at sikre en tilsvarende faglig standard. Poulsgaards ord om vort sprogområdes størrelse har unægtelig noget for sig, og at dét af vore store forlag, som burde kunne satse på udgivelsesnes kvalitet, meget demonstrativt *ikke* gør det, tjener firmaet til betydelig vanære.

Endelig synes man at kunne konstatere, at filologer i vore dage synes at omgås med større *pli* end for 25 år siden. Det kan måske umiddelbart forekomme

bagvendt, siden vi i almindelighed holder for, at kulturen er i rask tilbagegang. Ikke desto mindre er den gennemgribende saglige tone i bogen behagelig, og de steder, hvor de lærde har anledning til at kritisere hinanden (hvilket kan lignede ved offentlig holmgang og dermed er OK) eller personer i kredsens rand (hvilket i kraft af den manglende mulighed for genmæle er mere problematisk), er tonen nøgtern, rimeligt diplomatisk og humoristisk og undgår med flid at være sårende. Her konstaterer jeg en betydelig kulturudvikling til det bedre, sammenlignet med den hvasse og i visse tilfælde ubehageligt selvherlige tone i nogle af indlæggene i denne bogs forgænger fra 1962. Med al respekt for de afdøde mestre: jeg var personligt nødig kommet nogen af dem i vejen, specielt ikke, mens de skrev deres foredrag!

Hvad kan man nu bruge denne bog til, ud over at plyndre de meget nyttige bibliografier (hvoraf dog kun Erik Hansens postulerer at være komplet)? For mig at se er det en oplagt og lærerig læsebog for fagets studerende, som kan få en indsigt i fagets grundlag hinsides de ugentlige timers detaljer. Det er lidt som med Jón Helgasons forelæsnings: selv om bogen ikke direkte diskuterer det faglige grundlag, bliver der alligevel sagt så mange væsentlige ting om det videnskabelige arbejdes 'hvorfor' og 'hvordan', at der er meget at tænke over for en reflekteret student.

Henrik Jørgensen

Tore Kristiansen: Udtalenormering i skolen. København: Gyldendal 1990. 303 s.

Det må have været i de bevægede år først i 70'erne, hvor verdensrevolutionen regelmæssigt stod for døren. Et ministerielt udspil havde bragt universiteternes studenter i harnisk. I Århus havde man besat Nårdisk; i København var der indkaldt studentermøde med henblik på at overveje om man ville gøre det samme.

Til dette møde indfandt sig en delegeret fra Århus der på sin hjemegns sprog holdt en flammende appel mod ministeriet og for besættelsen. Men netop på grund af den udprægede århusianske udtale bredte der sig en kriblende munterhed i auditoriet som til sidst saboterede det gode formål med talen totalt. Universitetet i København blev ikke besat i den omgang – på grund af talerens mål.

Formålet med Tore Kristiansens (TK) bog er at skitsere vilkårene for dialekttalende i den danske skole i nyere tid. Ved udelukkelse af spørgeskemaundersøgelser og direkte klasseobservation når TK frem til at den eneste farbare vej er en ideologikritisk analyse af synspunkter. Bogens centrale del er derefter en fremlæsning set gennem ideologikritiske briller af holdninger til dialekttalende og rigsmål i folkeskolens og læreruddannelsens vejledninger, i lærervejledningerne til folkeskolens begynder-systemer, i konkrete undersøgelser af folkeskolens undervisning, i specialpædagogikken og endelig i modersmåls-undervisningsdebatten.

Udgangspunktet for bogen er netop stigmatiseringen af ikke-lokale udtale-

former i Danmark i dag; men som vi skal forsøge at vise, kan hele TK's regnestykke stilles ganske anderledes op og udmøntes i ganske andre facitter. Vi vil her specielt tage fat på definitionerne af dialekt vs. rigsmål, på spørgsmålet om skolens praksis samt på forholdet mellem retstavning og rigsmål.

Et af bogens problemer er at der ikke nogetsteds gøres et forsøg på at definere hvad der egentlig ligger i begreberne rigsmål og dialekt. Såvidt vi kan se, ligger der for TK i begrebet dialekt som hovedregel kun det snævert lokalprægede mål: sognets og herredets dialekt. Rigsmål derimod er alt andet, dvs. at det også indbefatter stærkt lokalprægede sprogformer af den type som normalt omfattes af termen »regionalsprog«. Når TK i bogens første afsnit taler om hvordan skolen »justere(r) børnenes dialekt til rigsdansk« (s. 29), uden videre taler om »dialektundertrykkelsen i skolen« (s. 13) og erklærer, at der »her i Danmark er fri undertrykkelse af dialekterne« (s. 13), giver det kun mening, hvis man dermed mener klassisk dialekt. Hvis man stiller tingene op på den måde, er det måske ikke så sært at de »dialekttalende« i denne betydning har problemer i skolen, men det er ikke nødvendigvis på grund af sproget alene de har det; det kan lige så vel være på grund af andre sociologisk beskrivbare særtræk. Videre erkender han selv at dialekter i denne snævre betydning er i stærk uddøen (s. 236), og dermed er problemstillingen i grunden passé. Skolen vil ikke i fremtiden blive konfronteret med børn med »klassisk« dialekt« af hjemmesprog. Derimod har man givetvis en anden form for sprogligt samfundsmæssige konflikter, nemlig dem mellem forskellige regionalsprogsnormer, f.eks. jysk vs. københavnsk, men dem giver TK's bog os ikke megen information om. I modsætning til forholdet mellem de klassiske dialekter og 'alt andet' er forholdet mellem regionalsprogsnormerne snarere at de er gensidigt undertrykkende. Vor århusianer i indledningen var ilde faren i København på grund af sit regionalsprog; men det er lige så umuligt at begå sig i Jylland med et 'københavnsk rigsmål'.

At der er en kraftig tendens til dannelse af regionale normer i dansk i dag, understøttes af demografiske registreringer af at migration i dagens Danmark primært sker regionalt; fynboer flytter på Fyn og kommer til at tale 'fynsk', ikke svendborgensisk eller Flemløsedialekt. Meget kunne tyde på at udviklingen af disse regionale normer med deres store sociologiske gennemslagskraft allerede har gjort den klassiske Jespersenske definition af rigsmålet som en ikke lokaliserbar sprogform ubrugelig. Hvis dette er rigtigt, ville det betyde, at TK's rigsmålsmonster var manet i jorden. Ironisk nok placerer TK på side 236 alle regionalsprogsformer under begrebet dialekt, hvilket for os at se egentlig ikke følges op andre steder i bogen, og desuden er i grel modstrid med hvad man ellers må sige om regionalnormernes sociologiske position.

Men når TK i bogen ikke fremlægger et blot nogenlunde klart lingvistisk begreb om hvad en dialekt er, bliver det specielt vanskeligt at lave en videnskabelig behandling af bogens tema, nemlig vilkårene for dialekter i den danske skole. Der findes allerede forskellige forslag til begrebsafklaringer, f.eks. Brink 1986 der foreslår kvantitative definitioner ud fra antallet af lokaliserbare og ikke lokaliserbare træk i målformerne. Anmelderne er stort set enige heri, men vil påpege at en subklassificering af de pågældende træk i fonetiske, morfologiske, syntaktiske og leksikalske med en efterfølgende vægtning af typerne efter

'prægnans' kan være en farbar vej. I forlængelse heraf bør man klargøre spørgsmålet om inden for hvilket geografisk rum man kan eller bør tale om dialekt, altså afgrænsningsproblemet. Er en dialekt fikseret til et stednavn i et sogn, eller kan man betragte større landområder som sprogligt sammenhængende?

Med hensyn til ideologikritikken og ideologiernes og analysens forhold til virkeligheden, dvs. folkeskolens praksis og dagligdag, er det problematisk at TK er så sociologisk upræcis. Der tales ud fra de kritiserede tekster om skolen som en abstrakt størrelse uden at det er klart hvilken opfattelse TK selv har af skolens funktion i samfundet og lærernes muligheder inden for skolen som en institution. I TK's beskrivelse fremtræder lærerne som nogle abstrakte personer der på grund af en for dårlig uddannelse og almindelig naivitet foretager sig noget tåbeligt. Det er en teoretisk svaghed ved beskrivelsen. En sprogsociologisk undersøgelse må prøve at finde frem til nogle forklaringer på at folk gør som de gør, og der virker ideen om en herskende klasse af sprogideologer lidt altmodisch. Endelig er selve ideen om ideologikritik vel efterhånden noget forslidt. Et problematisk punkt ved den er at man altid kan finde nogen der har skrevet noget idiotisk, og det ligger snublende nær at gøre denne opdagelse til en dyd. Et andet problematisk punkt er selve symptomallæsningsens metodik. Når TK skriver, at »Tavsheden omkring udtaleproblemet er i hvert fald et kraftigt indicium for at rigsmålsudtalen er en selvfølge« (s. 23), falder det under de elementære fejlslutninger (nemlig nr. 5, cf. Copi 1982): man kan ikke slutte fra sandheden af en negativ præmis til sandheden af en positiv konklusion. Med samme begrundelse udbeder vi os den knap som han vædder med læseren om på s. 22.

Når undersøgelsen skal til at være empirisk, er der både et principielt problem og et virkelighedsproblem. Det principielle består i den videnskabelige afgrænsning: er der tale om lingvistik eller om tekstvidenskab? Som bogen fremstiller resultaterne handler den mere om indholdet i de tekster som behandles end om den virkelighed som de pågældende tekster refererer til. Teksterne må selvsagt antages at være adækvate, hvorved man kan forstå at de er autentiske beskrivelser af verden, men hvor det er normsættende tekster som f.eks. love, bestemmelser og lærebøger angiver de i højere grad rammer end de beskriver den daglige praksis i undervisningssituationer. Det andet problem ligger i forlængelse af dette, det er nemlig et verifikationsproblem: ligner virkeligheden den ideologiske 'virkelighed'? Hvis den gør det er der tale om et kæmpeproblem i den danske skole, men anmelderne mener ikke at det er tilfældet. Vi kan være enige i den generelle vurdering at danske folkeskolelærere ved for lidt om fonetik i dag, men dette dokumenteres ikke af bogen; og vi kan være enige i at denne manglende viden er problematisk, men man kan diskutere om det er et af de største problemer i skolen. TK sparker tydeligvis til en øm tå, men dem er der mange af i skolen. I dag underviser (som også TK påpeger) de fleste lærere i dansk; de fleste af dem uden nogen videre sprogligt-faglig uddannelse, og mange underviser i hele forløbet 1. til 10. klasse, de fleste uden nogen videre tekstfaglig uddannelse (cf. Götzsche 1985). Man kan her diskutere om fonetik er det vigtigste punkt at sætte ind på; de fleste børn lærer at læse og stave rimeligt uanset 'normkonflikter' og lærerindsatser. Man skal faktisk arbejde hårdt for at forhindre at de fleste børn lærer at læse og skrive rimeligt.

Derimod er manglende sociologisk viden og udbredelsestendenserne i pædagogiske ideologier årsag til en del katastrofer som bl.a. påvist i Götzsche 1985. Projekter af TK's type er imidlertid ikke enestående. Specielt i 70'erne var det populært at underkaste 'problematiske områder' en akademisk analyse, og skolen er nærliggende fordi vi jo alle har gået i den. Som eksempel kan nævnes projektet »Danskbøgerne i folkeskolen« fra Odense Universitet der på traditionelt marxistisk grundlag tolkede skolens, lærernes og børnenes bevidsthed ud fra danskbøgernes indhold.

Men er der så et problem? TK anfører s. 135 at

Det generelle indtryk af forskningsgennemgangen i dette kapitel kan opsummeres ganske kort: udtale er stort set ikke noget problem i skolen, og der foregår så at sige ingen udtalenormering. Min umiddelbare kommentar kan gøres endnu kortere: det passer ikke!

Anmelderne kan (idet vi holder os i bogens muntre tonefald) gøre deres umiddelbare kommentar endnu kortere: Å va så? Det kan meget vel siges at forholdet mellem rigsdansk, dialekter og dansk ortografi kan være et problem i skolens danskundervisning, men næppe et af de største. Den ene af anmelderne har været lærer på en skole på Fyn i 15 år, og der blev her talt og undervist på de fleste afskygninger af dansk inklusive ganske udprægede rester af fynsk landdialekt, men nogen form for målrettet rigssprogspåvirkning eller dialekt-diskriminering har man ikke kunnet finde. De fleste lærere har, uden i øvrigt at kunne beskrive det fonetisk, været klar over at der er noget problematisk ved at lære en retskrivning der er mest i overensstemmelse med rigsdansk når man selv taler noget andet, men som TK selv påpeger er det både principielt og praktisk muligt at lære korrespondensregler mellem dialekt og ortografi, og det er hvad der sker i de fleste tilfælde. Hvor der derimod kan opstå reelle problemer, er i specialundervisningen eller hvor nye pædagogiske ideer om relationen mellem udtale og skrift bliver populære, og det er også de områder hvor TK næsten direkte kan påvise nogle katastrofer. Forsøg på at løse dialekttalende svage elevers staveproblemer gennem udtaleøvelser på rigsdansk kan føre til megen ulykke, og import af pædagogiske innovationer til at lette skriveindlæringen, som f.eks. LTG metoden (Læsning på Talens Grund fra Sverige), uden at tage hensyn til at en metode kan være udviklet ud fra et andet sprogs korrespondensforhold, og til dialektforhold i Danmark kan skabe flere problemer end det løser. Når de fleste elever alligevel lærer at skrive hæderligt, er årsagen nok den at ideer spiller en mindre rolle i danskundervisningen end praktisk erfaring. Hverken korstog for rigsdansk eller flaghejsning for pædagogiske nyheder vejer tungt i lærerens daglige arbejde, men det gør derimod en åben registrering af hvordan man efter bedste håndværkerprincipper løser problemerne med at lære at stave og skrive inden for den fastlagte norm. At der er fluktuationer i elevpræstationerne i stavning inden for gruppen af 'de fleste', er der ikke noget nyt i. Men det afspejler formodentlig blot at man på forskellige tidspunkter lægger mere vægt på andre ting end stavning. Det ses også oppe i uddannelsessystemet. F.eks. var visse generationer af studenter i 70'erne kun vanskeligt i stand til at stave og udtrykke sig klart, men til gengæld ganske gode

til på dansk at imitere et marxistisk germansk stilleje. Dette formodentlig som udtryk for at man socialt og samfundsmæssigt i en periode ikke tillagde normstringens i tale og skrift så stor vægt som andre ting.

Det må noteres som en stor gevinst i bogen at TK får gjort op med opfattelsen af lydlove som mekanisk virkende. Lige så frugtbar denne tese har været for sproghistorien fra Junggrammatikken til Brink og Lund, lige så problematisk er den så snart man ønsker at give en forklaring på fænomenet 'sprogforandring'. TK påpeger således at Brink og Lund betragter sprogudvikling som en autonom proces, en skæbnebestemt indre dynamik, som det bl.a. udtrykkes i »Dansk Rigsmål«, mens TK heroverfor fremdrager sprogholdninger som en årsagsfaktor. Termen sprogholdninger er måske ikke den bedste fordi den underforstår at mennesker bevidst ændrer deres sprog efter bestemte normer, og dette er næppe i overensstemmelse med psykologiens og sociologiens undersøgelser af hvorledes mennesker reagerer i og i forhold til grupper. Det er ligeledes prisværdigt at TK fremdrager sprog og specielt dialekt som identitetsfaktor, hvilket jo kan sættes i forbindelse med alternative teorier om sprogforandring: social distinktion kan vurderes som en årsag i sprogudvikling på linie med lingvistiske fænomener. Men set i dette perspektiv kan man så konkludere, at dialekter i TK's forstand i dag tilsyneladende har en stærkt svækket identitetsskabende funktion.

Litteratur

Brink, L. 1986. Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt. *Nysvenska studier* 66, 1986.

Brink, L. og Lund, J. 1975: *Dansk rigsmål*. København: Gyldendal.

Copi, I. M. 1982. *Introduction to Logic*. New York: Macmillan

Danskbøgerne i folkeskolen et debatoplæg. Odense Universitetsforlag 1978.

Götzsche, H. 1985. Evalueringskriterier ved folkeskolens afgangsprøve i skriftlig fremstilling. Specialeafhandling. Odense Universitet 1985.

Hans Götzsche og Henrik Jørgensen

Eva Villarsen Meldgaard: Studier i københavnske fornavne 1650-1950. R. C. Reitzels Forlag, København 1990. 242 s. 180 kr.

Personnavneforskere er i Danmark et meget sjældent folkefærd, skriver Eva Meldgaard i sit forord. Det er i hvert fald ikke ret mange videnskabelige værker om personnavne, der har set dagens lys siden afslutningen af værket Danmarks gamle Personnavne i 1964. Interessen for personnavne er imidlertid støt stigende. Barnet skal ikke blot have et navn, men mange ønsker at vide noget om navnenes betydning, alder, kulturbaggrund m.m. Det er derfor meget glædeligt, at en af arten »personnavneforsker« har fuldendt sit arbejde med københavnske fornavne fra dåbslisterne i Vor Frue Sogn i København og i sin disputats kan fremlægge en lang række undersøgelser af navnefloraen i sognet gennem 300 år. Der lægges ikke vægt på navnenes etymologi, men på navnedan-

nelse, opkaldsesskikke og moveringer. Det skal fremhæves, at bogen ikke mindst har stor betydning ved at et omfattende navnemateriale er gjort tilgængeligt.

Dåbslisterne er ført af Domkirkens klokkere, og skrift og forkortelser kan være vanskelige at læse. Et par misforståelser ved opløsning af forkortelserne er opstået. Opponenten Bent Jørgensen gjorde opmærksom på, at HEH skal læses HCH og betyder ikke »holdt en huc« men »holdt christen huen«. EPK betyder en pige kaldet og EDK en dreng kaldet evt. en datter kaldet. Men dette har ingen indvirkning på navnematerialet.

Forfatteren har, på grund af det enorme antal døbte børn, valgt at opdele materialet i 7 perioder (se dog nedenfor om en 8. periode). Der er udskrevet navne på 500 døbte drenge og 500 døbte piger i hver periode, tilsammen et antal på 3.500 drenge og 3.500 piger. Dette materiale indeholder 499 leksikalske, dvs. forskellige, drengefornavne og 652 leksikalske pigefornavne.

Da det er første gang materialet trykkes, er det uheldigt at den valgte begrænsning ikke er brugervenlig, og ønskedrømmen ville naturligvis have været en fremlæggelse af alt stoffet, men jeg giver forfatteren ret i, at selv om antallet af navnebærere forøges, vil det ikke ændre på beskrivelsen af det almindelig forekommende navnestof, som er formålet med bogen.

Eva Meldgaard har udvalgt sine fornavne med den tvivl der ligger i, at vi endnu ikke har en sikker definition af begrebet fornavn. Efternavneprægede fornavne f.eks. Olaf *Arstruk* Martin og fornavne der kan bruges som efternavne f.eks. Tue *Wolff*, har umuliggjort en klar definition, men forfatteren udvælger efter en brugbar definition: Et utvetydigt fornavn er et navn, der kan stå som første fornavn. Som hovedregel fås sikre fornavne, og få tvivlsomme navne er sluppet med f.eks. *Ahlefeldt* Vibrandt, Erik *Sternberg* Nicolai.

Behandlingen af personnavne er altid en delikat sag. Enhver person betragter sit navn og sin skrivemåde, som enestående, hvad den også er, når den betegner en person, men i en beskrivelse af personnavne i 300 år må det være tilladt at slå etymologiske varianter sammen. Men det er vanskeligt at opstille regler for, hvornår navne skal regnes som selvstændige leksikalske navne og hvornår som ét navn med varianter. I kapitel 3.4 har forfatteren opstillet et sæt regler for sit valg. Hovedreglen er, at den moderne udtale er lagt til grund for opdelingen i leksikalske fornavne og varianter. Navneformer, der i moderne dansk udtale kan skelnes fra hinanden, betragtes som selvstændige leksikalske navne lige fra de ældste perioder. Dette princip kan give inkonsekvente afgørelser f.eks. adskilles Hendrich, Hendrych fra Henrich, mens Michell, Mickell og Mickel sammenholdes, til trods for at første navn kan have haft en fransk udtale. Ingeborre, Ingeborre, Ingeborg og Ingeborg slås sammen, mens Kirsten regnes for ét navn, Kirstin, Kirstein slås sammen, Kirsten for sig og Kirstine, Kirstyne slås sammen.

Valget af en opspaltning af kvindenavne der findes med en a-form og en e-form i udlyd (Anna : Anne) er diskutabel, men er valgt for at få brugbare frekvenstabeller. Denne regel og andre kan virke mere mekanisk end sprogligt overbevisende, men som helhed har regelsættet virket efter hensigten.

Første kapitel er en opstilling af navnestoffet i de valgte 7 perioder samt en 8. med navne fra 1980 og tilbage til 1974 (for at opnå det ønskede antal navne),

der skal vise de nyeste modestrømninger, men navnene herfra indgår ellers ikke i selve materialet.

I kapitel 2 er opstillet lister over de enkelte perioders populæreste fornavne ordnet efter hyppighed.

Kapitel 3 udgøres af frekvenstabeller over alle 8 perioders leksikalske fornavne delt op i tabeller for mænd og for kvinder, med angivelse af om et navn er første eller måske eneste fornavn, eller det kommer senere i navnekombinationen. I det samlede antal af leksikalske navne er gruppe 8 (1980-navne) ikke medtaget. Kapitlet indledes med en kort forklaring om hvordan tabellerne skal læses; et enkelt navneeksempel ville have lettet læseren til hurtigere at fatte systemet.

I kapitel 4 behandles fornavnekombinationer, det fænomen der desværre benævnes med forskellige termer i personnavnelitteraturen, men som af forfatteren beskrives som det det er: en kombination af flere fornavne. Kapitlet indledes med en opstilling af de navnekombinationer der findes i de forskellige århundreder. Alfabetiske lister er sjældent interessant læsestof, men disse viser ved den blotte opremssning oplysende ting om navngivere og navneskik. I sidste del af kapitlet gøres rede for forskellige forskeres opfattelse af fænomenet »fle-re fornavne«.

Skikken med flere fornavne er sandsynligvis kommet som en navnemode fra Tyskland. Man har hidtil ment, at Christian den IV var den der bragte skikken i brug i Danmark, men ser man på bl.a. listen over gæster til Leonora Christines bryllup, viser den at også danske adelsbørn i lighed med tyske havde fået flere navne i en årrække (dette og et endnu ældre eksempel blev påpeget af opponenteren John Kousgård Sørensen).

Med 5 skemaer og grafer anskueliggøres flernavnemoden i Vor Frue Sogn. Den bliver først populær hos pigerne, lidt senere hos drengene, og moden kulminerer i 1850'erne. Det er interessant at se, at i perioden 1950 er ét fornavn igen det almindelige, mens de nyeste undersøgelser for hele landet viser at det er almindeligt med to fornavne.

I kirkebogen kan man se hvilke fornavne der bliver givet til barnet, men hvor vanskeligt det er at vide, hvad barnet kaldes i det daglige, kan ses af den liste som afslutter kapitlet. F.eks. kaldes Johanne Luise Heiberg blot Hanne, og Tanne er Karen Christentze Dinesen (Blixen).

Kapitel 5 handler om moverede kvindenavne, dvs. kvindenavne afledt af mandnavne f.eks. Andreas : Andrea, Frederik : Frederikke. Forfatteren beskriver hvornår skikken opstod og stiller spørgsmålet om, hvorfor den navneskik opstod. Et svar kan være opkaldelse efter mænd, et andet svar gives af franske og italienske forskere, nemlig at det er helgenopkaldelse, og da de mandlige helgener var i højere kurs end de kvindelige helgener, fik pigerne navne afledt af mandlige skytspatroner. Den forklaring kan ikke gælde for danske moveringer, da skikken er efterreformatisk. Forfatteren mener at vi har fået skikken fra Tyskland ved, at tyske fyrstnavne trængte ind i det danske kongehus.

Moveringerne dannes med en række forskellige suffixer som eksemplificeres ud fra Vor Frue Sogn med lister opdelt i perioder.

Kapitlerne 6 og 7 handler begge om opkaldelse. Det første om den traditio-

nelle nemlig opkald efter en slægtning, det andet om den såkaldte idolopkaldelse. Tidligere forskere har opstillet nogle opkaldelseslove. Disse love efterprøves på navnematerialet, og forfatteren viser at disse love ikke følges slavisk, men at der til enhver tid vil være en form for opkaldelse.

Idolopkaldelse er en form for opkaldelse som altid har været til stede, men først i nyeste tid har fået termen »Idolopkaldelse«. Undersøgelse af navnematerialet i Vor Frue Sogn viser, at skikken i de ældste perioder indskrænker sig til opkald efter kongehuset, selv om der var historiske helte, der kunne være brugt som navneforlæg. I perioden 1800-1850 findes de første sikre eksempler på opkald uden for kongehuset, dels opkald efter søhelten Olfert Fischer, dels litterære forbilleder, f.eks. kommer pigenavnet Alvilda fra digteren Ewald.

Denne tendens med opkald efter fiktive berømtheder tager til op mod 1900 med navne fra den romantiske litteratur, f.eks. Holger, Thorvald, Agnes, Dagmar.

Materialet får således en tilførsel af nye navne ved opkald, men det er vanskeligt ud fra dåbslisterne at påvise, at det er idoler, der er opkaldt efter.

Et helt kapitel, kapitel 8, helliges »Tvillingenavne«. Forfatteren har mulighed for at sammenligne de tvillingenavne der kan findes i Vor Frue Sogn med sin tidligere undersøgelse i Sydvestjylland. Resultatet er, at navngivningsskikken er så at sige ens de to steder. En sammenligning af hele navnematerialet i de to landsdele (kapitel 9) viser ikke markante forskelle ud over at børn i København får flere fornavne.

Kapitel 10 handler om navneforskernes smertensbarn, den type navne der tillægges høj eller lav social stade. Flere navneforskere går ud fra, at det er muligt at klassificere navne – og dermed navnebærere – til en bestemt social klasse. I den antagelse er de godt hjulpet af presse, radio og TV.

Eva Meldgaard har efterprøvet denne påstand på drengenavne i Vor Frue Sogn. Barnefædrene er inddelt i 3 sociale lag. Der er et større antal såkaldte lavsociale navne blandt de ufaglærte, men klogt sammenstiller forfatteren disse navne med de øvrige leksikalske navne brugt i den gruppe, og det viser sig, at de er få blandt mange forskellige »neutrale« navne. Forfatteren mener, at det er de usædvanlige navne der falder i øjnene, og hun mener, at det er på tide at finde en bedre dækkende term for den type navne, vi ofte har lånt fra engelsk.

Bogen er ingen tør og teoretisk afhandling; den lader i høj grad personnavnematerialet træde levende frem og tale for sig selv, samtidig med at centrale problemer belyses. Vor Frue Sogns navnemateriale er gjort tilgængeligt – en del af det i hvert fald – og det har ført læseren gennem 300 års personnavneskik og brug, fra de ældste konservative perioder op til nutiden med moveringer, novationer, der har givet en fantasifuld navnetilvækst.

Birte Hjorth Pedersen

Claes Ahlund: Den skandinaviske universitetsroman 1877-1890. (Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, vol. 26). Doktorsavhandling Uppsala 1990. Sth. 1990. 321 s.

Claes Ahlunds disputats synes i visse måder en affødning af hans vejleder, prof. Thure Stenströms gamle fra 1961: *Den ensamme. En motivstudie i det moderna genombrotets litteratur*. Eleven forankrer sig i samme periode, til dels nogle af de samme værker, og han viser en beslægtet, skønt mindre dybt gående opmærksomhed over for idéhistoriske traditioner. Han inddrager ligeledes den danske og den norske litteratur, sådan som det er en smuk svensk disputatstradition, navnlig vedrørende denne periodes litteratur (hvornår så man, bortset fra Jørgen Haugan, en dansk disputats inddrage svensk og norsk litteratur?). Ahlund har endelig også fremmede impulser fra den nyere – man kan næsten sige narcissistiske – interesse blandt engelsk-amerikanske (eller blot anglistiske) akademiske forskere for *Der anglo-amerikanische Universitätsroman*, som en tysk bog fra 1988 hedder.

Ahlunds stof er en halv snes skandinaviske romaner fra 1880'erne, sådan cirka (men ikke en dag *efter* 1890, hvor sådanne ellers bliver meget talstærkere i Danmark), hvis handling delvis udspilles ved vore daværende universiteter. (Delvis – for Ahlund accepterer endog ret små brøker).

Det er typisk historien om den unge student der efter mødet med universitetet mister sin kristne barnetro og sin medfødte autoritetstro på akademiske, især teologiske lærde i embede; tillige får han sine knubs mellem de jævnaldrende opportuniste, kynikere eller idioter i det »glade« student- og ungdomsliv. Som regel er resultatet for helten ikke et tab af idealisme, men en skarp korrektion og lutring, evt. også politisering, af idealismen. Således i de to bedste danske eksempler: Schandorphs *Thomas Fris's Historie* (1881) og Gjellerups *Germanernes Lærling* (1882); og i den mest kendte svenske: Geijerstams *Erik Grane* (1885). Ret afvigende fra denne figur- og handlings-skabelon er Garborgs *Bonestudentar* – og for øvrigt flere navnlig af de norske værker.

Imidlertid er Ahlunds synspunkt først og fremmest indholds- og idéhistorisk (»motivisk« i visse af dette ords flydende meninger). Den centrale præsentation af romanerne, i afh.s kapp. IV-VI, er meget refererende. Forud for denne har han beskrevet de 4 skandinaviske universiteters historie i det 19. årh., især deres ideologiske historie i tilknytning til de toneangivende (?) teologiske og filosofiske professorer, samt kort skitseret studentertyper og universitetsbilleder i før-naturalistisk litteratur i Skandinavien (naturligvis bl.a. Poul Møllers). Skønlitteratur uden for Skandinavien er – bortset fra én finsk forfatter – ikke beagtet.

Efter præsentationen af romanerne følger en tværgående analyse af de billeder, den kritik og de idealer romanforfatterne har opereret med i bøgerne: af studentlivet, af universitetet og af forholdet mellem lærdommen (evt. dannelsen) og folket. Ahlund er interesseret i at føre især kritikken tilbage til didaktiske målforestillinger og forskellige typer af dannelsesfilosofi: både en Spencer'sk utilitarisme og en ældre Humboldt'sk humanistisk idealisme. Dette optager kap. VII, medens kap. VIII tilføjer en lignende undersøgelse af religionskritikken i romanerne og nogle af denne kritiks ideologi- og teologi-historiske kilder.

Kap. IX hedder »Slutord«, hvad der må forstås som pluralis. Der er nemlig her flere og heterogene ærinder: For det første er der – endelig, men desværre ret mekanisk og trivielt – forsøg på at fiksere en intrige­gang, en udsigelsesstruktur og en romantype i stoffet, med delvis negativt resultat. For det andet er der igen en indholdsmæssig overvejelse af nyt og gammelt i de undersøgte romaners »universitetssyn«, med interessante tilbøb til periodebestemmelse – og med en antydet analogi til tvetydigheden (dvs. inklusionen af også en idealistisk arv) i det moderne studenteroprør. Studenten er en sandhedssøger! – Derimod er studenten i Ahlunds materiale – eller er det egentlig kun i hans optik? – ikke en kærestesøger; det måtte åbenbart vente til *Fra Rusaaret, Danskerne, Midt i en Jazztid. Tre terminer* (Piraten), *Møte ved milepelen*, m.v.

Den skandinaviske universitetsroman 1877-1890 er sympatisk, uden terminologisk abracadabra, uden subjektive dybsindigheder, velfortalt og rimelig informativ. Dog synes jeg ikke at den i sidstnævnte henseende rigtig når soliditeten i den ældre normalpositivistiske disputats som svenskerne har dyrket med flid. Ahlund har således ikke trukket på danske fremstillinger af periodens dannelsesdiskussion (V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati*, 1976), eller på gængse annaler over studenternes grupperinger, interesser og ind- eller af-doktrineringer (f.eks. *Studentersamfundet gennem 25 Aar*, 1907; Studenteforeningens historier af H. C. A. Lund, 1895-98, og af Koch-Olsen og Stybe, 1970), men holdt sig til Københavns Universitets selvcelebrerende jubilæums-historie 1979 (det udkomne).

I C. N. Starcke (red.): *Studenterbogen. Skildringer af 30 Aars Studenterliv*, 1896, kender Ahlund (s. 181) Otto Borchsenius' bidrag, men åbenbart ikke de andre – altså heller ikke Vald. Vedels »Studenterminder« (senere optrykt i hans *Firsernes førere*, 1923). Det er underligt, fordi Ahlund har indrangeret Vedels ungdomsroman *Stavnsbaand* (1888) blandt sine universitetsromaner, hvor han dog af gode grunde har svært ved at få den til at passe – det er en tragisk historie om den hensynsløst intellektuelle mand (o.k. – med universitetskarriere) og hans engang frimodige hustru, både en personlig besværgelse af den unge bogorm-forfatter og en Bourget'sk og Turgenev'sk studie, men uden noget »universitetssyn«. – I øvrigt hænger Ahlund efter min mening i sin opfattelse af Vedel for ukritisk i frakkeskøderne på Torben (hver anden gang kaldet Thomas) Kragh Grodals behandling af Vedel i Fjord Jensen-litteraturhistorien. Grodal har dog – ligesom Vedel og Geijerstam og Schandorph – den fordel fremfor Ahlund at kunne læse fransk og at have gjort det.

Hvis Ahlund havde fordybet sig i danske litteraturhistorikeres (trykte) bibliografier, var han måske også stødt på sådan noget som Ejnar Thomsens kronikserie (1951) om »Studenten i dansk Litteratur. Fra Morten Børup til Morten Nielsen«, vel værd at trække på.

Den stærkeste anke jeg har over for Ahlunds afhandling er imidlertid ikke hvad den måtte mangle i baggrundsorientering, hvor dens idéhistoriske synspunkt er et valg, dens sproghorisont er selektiv (uden for Skandinavien), og dens bedre svenske end norske og danske dækning er forståelig. Det mest kritisable er afhandlingens åbenbare mangel på æstetisk sans og frodighed, hvor sympatisk og lærerig bogen i øvrigt måtte være. Ahlunds betragtning af romanerne som narrative værker kommer sent og fattigt i afhandlingen. Da han

midtvejs i sit arbejde tager fat på Garborgs roman *Bondestudentar*, hedder det: »Att den konstnärligt står på en högre nivå än de andra universitetsromanerna spelar i detta sammanhang en mindre roll« (s. 161). Det er kun alt for sandt.

Lars Peter Rømhild

Jørgen Dines Johansen, Finn Hauberg Mortensen, Horst Nägele (red.): Historie. Tolkning. Tekst – og Tekst. Tolkning. Historie. Odense University Studies in Literature, vol. 26. Odense Universitetsforlag 1990. 238 s.

Under den ovenfor nævnte fikse, men for lange titel er en glimrende gæsteforelæsningsrække fra Odense Universitet efteråret 1988 bragt over i bogform. Bogen indledes og udledes af to af redaktørerne: Finn Hauberg Mortensen præsenterer bidragene i sit Forord, og Jørgen Dines Johansen skriver i Efterord sine tanker om skrift og læsning, ting og tolkning.

Således indrammet står 13 forelæsninger, grupperet i fire sektioner.

Den første sektion har som overskrift et citat fra Roland Barthes: »Begeret efter forfatteren«. Fire litteraturkritikere meddeler deres erfaringer, refleksioner og fordomme vedrørende litteraturens ophav: hvilken interesse de har viet eller mener bør vies forfatteren. Torben Brostrøm (»Autonomi og biografi«) repræsenterer en yderlighed, måske tro imod gammel nykritisk afsky for sådan noget som Hans Brix: *Nis Petersen* (1948). Brostrøm vedgår at forfatterbiografien »er en genre jeg har undgået, af tilbøjelighed, af mangel på interesse, af manglende empirisk forskerflid« (s. 15). Her og f.eks. i en senere henvisning til Keld Zeruneith – jeg tror den *eneste* hentydning til Aage Henriksen-skolen i hele bogen – kan man beundre Brostrøms evne til at sige mere med ryggen end alle de andre litterære foredragsholdere med tungen: nemlig her at biografi er et historisk arbejde, der kræver en masse undersøgelser, kræver at man opsporer, tyder og tolker arkivalier og at man erkender vidensstop. Med mindre man bare skriver DBL eller tidligere biografier af og spekulerer frit, vistnok en moderne hovedtype af litterær »biografi«. Brostrøm regner den for en mere eller mindre fængslende metadigtning, åben henimod de p.t. også florerende litteraturhistoriske romaner. Imidlertid viser Brostrøms biografi-fornægtende bekendelser og selvangivelse vedr. eget forfatterskab en fin sans for den personlige *anekdote*. Og den har alle dage – tænk f.eks. på Georg Brandes! – været et fremragende vehikel til forfatterkarakteristik. Måske er de små synteser bedre end de store.

Det er dog om de større synteser, om begreber og vanskeligheder desangående, der er tale i de tre følgende bidrag. Bergen-professoren Atle Kittang lægger op til en refleksion over sine egne studier (af meget upersonlige eller anti-personlige tekster af Rimbaud, og af markant individuelt prægede værker af Hamsun); det sker ved en stærkt pædagogisk opridsning af den idealtypiske biografisme, af mindre kronologisk-empiriske begreber om forfatterskab (i tematisk fransk kritik), af forfatterskabskategoriens overgang til læserprojektion (Barthes) og af dens teoretiske dekonstruktion (hos Foucault, der dog ikke vides at have givet afkald på sine royalties). – Torben Kragh Grodal ræsonnerer –

navnlig eksemplificerende gennem sine egne Jacobsen-studier – over den psykoanalytiske forklaringsmåde af digterværker: både deres kilder hos forfatteren og deres virkning på læsere. (Næst efter *det ubevidste* er den uspecificerede og u-undersøgte læser nok den mindst modstandsdygtige størrelse i en overbevist litteraturteoretikers hænder). Vigtig for Grodal er fikcionaliteten, der på én gang betyder autonomi, en art straffri forelæggelse til offentlig beskuelse og historisk diskussion, og en dybt personlig lege- og drømmeverden. Groft sagt: fortrængning/sublimering = »autonomi« = fikcionalitet.

Jan Rosiek starter sin fortrinlige redegørelse for Paul de Man-positioner nogenlunde samme kritikhistoriske sted som de foregående bidragydere udgik fra: en nykritisk afvisning af forfatteren som et privat og villende subjekt. Her er det W. K. Wimsatt Jr.s berømte essay *The Intentional Fallacy* (1946), der placeres over for samtidige hermeneutikere, for hvem det er for nihilistisk, og over for mere radikale sprog-, skrift- og psyke-teoretikere, der ikke synes Wimsatt Jr. dekonstruerer nok. Rosieks profilering af de Man virker imponerende: hverken fjendtligt fordomsfuldt reducerende eller tilbedende-uklar.

Næste sektion hedder »Subjekt og repræsentation«. I de tre artikler her betyder »subjekt« – som på det engelske sprog, hvorfra en af dem er (usikkert) oversat – fornemmelig »emne«, eller også ingenting. Mest lærerige forekommer mig her den vesttyske historiker Christian Meiers refleksioner i forbindelse med en Cæsar-biografi han udsendte i 1982. De drejer sig dog ikke om etableringen af de biografiske kendsgerninger (de er måske ikke så besværlige ved denne velbevidnede statsmand som ved så mange andre – ærgerligt nok når Odense-symposiet endelig sætter en mere end 2000 år gammel skikkelse på tapetet). Meier reflekterer i stedet over vægtningen af den eller de *lange* historietyper – proceshistorie, d.e. »udviklingstendensernes«, også bl.a. »mentaliteternes« – over for de momentant indrettede historietyper, begivenhedshistorie. Hvorledes tilgodeser man de(n) første i en biografi, som på flere måder må skatte særlig til de(n) sidste? Og hvilke yderligere fremstillingskrav må historikeren opfylde hvis han vil henvende sig til andre end (oldtids)historikere? – Det er fint at en historiker får nævnt de store spørgsmål om biografisk *krivningen*, som litteraterne forud for ham i bogen har ladet ligge. Ærgerligt at han ikke kommer mere ind på objekt-etableringen.

Og i så henseende suppleres han ikke af de to følgesvende i sektionen, begge litteraturhistorikere. Den engelske romanist Christopher Prendergast tolker tre grupper af franske malerier og tekster (ca. 1810, 1850 og 1870) med henblik på deres historiske udsagn: er verden ordentlig revolutionær eller er den post-modernistisk? Artiklens fokus, interesseområde og tendens ligner meget den lidt bedagede københavnske 1968-litteraturvidenskabs. – Den norske slavist Jostein Børtnes skriver »Om forskningsprocesser«, en art forsknings- og publikationshistorisk selvbiografi, med erfaringer og visse praktiske råd til efterkommerne; her er mere om institutioner, lærere og impulser end om organiseringen af professor Børtnes' egne afhandlinger, hvis hovedemne er oldrussisk hagiografi.

I den tredje sektion, »Køn og læsning«, reflekterer tre danske litteraturhistorikere over den kvindepolitiske litteratur- og erfaringsopfattelses hovedfaser og brugelighed. Teorihistorisk tager Charlotte Engberg (»Når kvinder læser«) og

Lise Busk-Jensen (»Subkultur og gynokritik«) pejling af nogenlunde de samme positioner i udenlandsk feministisk tænkning, dvs. groft sagt først protesten imod fortrængningen af kvinderne, derpå hævdelser af en kvindelig *Besonderheit* i væsen, erfaring og fortolkning. Charlotte Engberg går tæt på især amerikanske epokesættende artikler – så tæt at hun i hælene på Shoshana Felman læser og citerer en Balzac-novelle på engelsk; den er skrevet på fransk (1835) og udmærket oversat til dansk (1930), men bevares. Hvor Charlotte Engberg især sigter mod læsemåder, er Lise Busk-Jensen mere objektiv, dvs. mere litteraturhistorisk og kulturhistorisk i sit sigte; hos begge er bestræbelsen velnok at beholde det bedste og mest kritiske af den feministiske litteraturbehandling, men at dæmpe dens mest irrationelle og sekteriske tendenser. For Lise Busk-Jensens vedkommende bl.a. ved at trække på mentalitetshistoriens måde at tænke »en kvinde« og bl.a. dermed eftersøge det – naturligvis mere eller mindre illusionsbårne – kvindebillede som er aftrykt i litteratur forfattet af kvinder. Hun kritiserer dette gennem de forskellige *genrer* af dansk kvinderoman i 1800-tallet, ret flot synes jeg. Inger-Lise Hjordt-Vetlesen redegør i sit bidrag »Trevler og tråde« for sin Helene Strange-biografi (1988), under hvis udarbejdelse hun havde rig lejlighed til at tænke over begreber om kvindelighed – også over hvordan denne i nogen grad *ikke* kunne sætte sig æstetisk igennem hos den både praktisk, politisk og litterært virksomme Helene Strange. Er det en kønspecificitet eller bare en dilettant-litterær almindelighed der er tale om? kunne man spørge.

Bogens fjerde og sidste sektion hedder »Nation og tradition«, men titlen passer egentlig kun på (en del af) Asbjørns Aarseths oversigt over »Nyere litteraturhistorieprojekter i Norden«, dvs. de påfaldende mange fra 1980'erne om skandinaviske litteraturer samt Hertel-gruppens *Verdenslitteraturhistorie* (men – følgende en dårlig tradition hos litteraturhistoriografer – ikke sådan noget som Uffe Harder (red.): *Litteratur i Latinamerika*, 1985). Aarseths tese er at de i deres periodisering og »forløpstolkning« egentlig stadig reproducerer den romantiske (og nationale) historisme fra 1800-tallet, selv om deres litteratur- og samfundssyn er anderledes. Han efterlyser fornyelsesforsøg, helst ved anlæggelse af et mediehistorisk perspektiv.

Et meget interessant fornyelsesforsøg med en Danmarkshistorie i moderne tid har Odense-historikeren Søren Mørch udført; han forklarer det i sektionens første foredrag (»Den ny Danmarkshistorie«). Det sker dog med en så firkanteret forkyndelse af historikerens primat i forhold til fortiden at man ville kalde det Fichte om igen, hvis det ikke var så plat udtrykt af Søren Mørch. Der er naturligvis *noget* rigtigt i at hævde at interviewerens bestemmer svarene, og der er i megen moderne litteraturhistorie og kritik (tillad mig *ikke* at undtage den kvindepolitiske) uhyggelige meget om at subjektiviteten sættes som sandheden. Jeg kan godt lide at Jørgen Dines Johansen i sit Efterord modererer og fornuftiggør denne tendens, dels ved at åbne mulighed for at stoffet og kilderne kan sige nej til hypotesehaveren, dels ved at mene at dennes fortolkning så er forpligtet og forpligtende diskussionspartner for senere fortolkere.

Hvis der er noget om denne smukke sandheds-moral, så bliver forskningshistorie og kritikhistorie vigtige discipliner – man må vide hvad de andre har ment, også *way back!* Et godt – lille, men langt – bidrag i den retning er Finn

Hauberg Mortensens begrebshistoriske artikel (nr. 3 i slutsektionen) om »Den litterære institution« som term i skandinaviske, især danske litteraturhistoriske og litteratursociologiske skoler, fra Hertel til Peter Madsen – inklusive den pointe at begrebet (og termen) blev droppet som overflødig da man kom til de nærmere litterære og historiske realiteter. Den historie kunne godt være fortalt fra en endnu større perspektivhøjde. Men hvis det passer, som man siger, at der »ikke gives historie, men kun historikere«, kan disse naturligvis ikke gøres til genstand for – historie.

Lars Peter Rømhild